

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 1.
LX. ÉVFOLYAM | SZÁM

Gálfi Emőke
Gyulafehérvár falakon kívüli főtere

Rüsz-Fogarasi Enikő
Kolozsvár számadásai a fejedelemség korában

Priszlinger Zoltán
Wesselényi Miklós szembaja és vaksága

Hantos-Varga Márta
Marxista együttműködés-javaslatok
és azok katolikus recepciója 1937-ben

Andreas Schmidt-Schweizer
A magyar menekültek fogadtatása és integrációja
a Német Szövetségi Köztársaságban
(1956 ősztől 1957 tavaszáig)

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Gálfi Emőke** • Gyulafehérvár falakon kívüli főtere
és a városvezető réteg a 16. század végén 3
- Rüsz-Fogarasi Enikő** • Kolozsvár számadásai
és a kolozsvári városgazdálkodás a fejedelemség korában 17
- Priszlinger Zoltán** • Egy betegség hétköznapijai.
Wesselényi Miklós szembaja és vaksága naplóbejegyzései tükrében 35
- Hantos-Varga Márta** • Mérgezett gyógyszer?
Marxista együttműködés-javaslatok és azok katolikus recepciója
1937-ben 69

MŰHELY

- Barabás Gábor** • Pápai káplánok a 13. századi Magyarországon.
Szentszéki megbízások és helyi karriererek 97
- Horváth Gyula Csaba** • A báni méltóság és viselői a 18. században 119
- Füreder Balázs** • A Balassa család konyhája és konyhai eszközei
a kora újkortól a 19. század közepéig 129
- Andreas Schmidt Schweizer** • „Kiemelt bánásmód.”
A magyar menekültek fogadtatása és integrációja
a Német Szövetségi Köztársaságban (1956 ősztől 1957 tavaszáig) 137

MÉRLEG

- Fedeles Tamás** • Fegyverek, seregek, háborúk.
Kézikönyv a középkori magyar hadtörténetről 153

MEGEMLÉKEZÉS

- Gyáni Gábor** • Szabó Dániel (1946–2017) 165

MÉRGEZETT GYÓGYSZER? Marxista együttműködés-javaslatok és azok katolikus recepciója 1937-ben

HANTOS-VARGA MÁRTA

.....
The fundamental principle in the Christian theory of state is the permanent practice of common good (bonum commune), which includes the assurance of the goods of the individual. The peaceful and ordered coexistence in a political community (tranquillitas ordinis) is a prerequisite of the real social harmony. Although the search for the consensus value and the culture of the dialogue have their origins in the Christian idea of man and society, this fact as a natural attitude to follow was not perceived until the 1930s, due to historical and psychological reasons as well as the actual model of concept of the Catholic Church. The present study is part of a series, focusing on two proposals of the most provoking form of collaboration idea - i.e. the occasional collaborations between Catholics and Marxists in 1936 and 1937. Since the social problems, and that of the workers in particular, and the response to the dictatorial systems were key elements of Catholic thinking and Vatican politics, the proposals by Social Democrats and the Communists promoted at the time of the French Popular Front government, the Spanish Civil War and the consolidation of totalitarian systems, evoked significant theoretical reflections and contributed to the reform of the Catholic Church; despite the fact that these proposals were refused eventually. Keywords: value consensus, political cooperation, Christian theory of the state, Pope Pius XI.
.....

Szükségszerű jelenség-e a keresztény társadalom- és államelmélet tanítását magukénak valló egyének és csoportok kizárólagos kötődése a politikai jobboldalhoz? Elképzelhető-e bármiféle összefogás baloldali (esetlegesen szociáldemokrata/szocialista) erőkkal? Ha igen, milyen feltételek mellett? E kérdések a nemzetgazdaságok instabilitását, a politikai élet kiegyensúlyozatlanságát, a társadalom polarizálódását érzékelő értelmiségiek írásai-ban az 1920-as évek végétől mind Franciaországban, mind Magyarországon fel-felbuk-kantak. Különös hangsúlyt azonban az 1930-as évek közepétől, két új politikai képződmény, a totalitárius berendezkedések és a népfrentkormányok működése idejétől kaptak.

E tanulmány egy sorozat része.¹ A korábbi dolgozatokban vizsgált írók/publicisták – a jobboldaliság és baloldaliság fogalmait elégtelennek találván – más világnézetű köz-életi/politikai személyiségek által is elfogadható értékconszenzus kialakításán fáradoztak. Eredeti közegük rétegorientáltságán és érdekein felülemelkedve a nemzeti közösség javát

Hantos-Varga Márta, PHD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, BTK, Interdiszciplináris Doktori Iskola.

¹ Hantos-Varga Márta: Kísértő téveszme vagy kreatív megoldás? Katolikusok és baloldaliak összefogásának igénye az 1930-as évek elején Magyarországon és Franciaországban. *Egyháztörténeti Szemle* 18 (2017) 3. sz. 97–123. A politikai szövetségzés gondolatának feldolgozása egy későbbi időszakra vonatkoztatva: Hantos-Varga Márta: Az ideológiai ellenfél és a politikai ellenség elkülönítésének problémái. Sajtóvita a baloldallal való együttműködés lehetőségeiről 1943 tavaszán. *Századok* 149 (2015) 87–119.

tartották szem előtt. Katolikusok megszólítóként vagy megszólítottként mindegyik kezdeményezésben szerepet játszottak. Mivel e korszakban valójában nem létezett hierarchiától független keresztény politika, a katolikus egyház mint szervezet – helyi és egyetemes szinten – részese lett a reflexiónak.

Jelen munka fókuszában két együttműködés-javaslat áll. Mindkettő a marxista társadalomelmélet (egy adott) értelmezésére hivatkozott: a szocialista, valamint a kommunista humanizmusra. 1937 augusztusában a magyar szociáldemokrata mozgalomhoz közel álló Fejtő Ferenc a „demokratikus szocializmus” és a katolikus egyház alkalmi szövetkezéséről cikkezett.² Írásait az úgynevezett „reformkatolikusoknak” címezte. A másik indítvány nem illeszthető ugyan a bevezető sorokban jelzett keretbe, ellenben félelmes politikai kihívást jelentett. 1936 áprilisa és 1937 októbere között Maurice Thorez, a Francia Kommunista Párt főtitkára négy alkalommal fordult a francia katolikus munkásokhoz.³ A csatlakozásra buzdító „kinyújtott kéz” politikája élénk és sokféle visszhangot váltott ki a határokon túl is. Mindkét kezdeményezés teljes elutasítással találkozott, szemlélésük tanulságokban mégis gazdag. Az utóbbi esetben az averzió a kommunista ideológia, továbbá a rémítő szovjet gyakorlat miatt magától értetődőnek tűnik. A szociáldemokrácia „ajánlkozásának” fogadtatását azonban alapvetően meghatározta a tágabb európai történésháló, valamint a két marxista irányzat összemosása.

Miért került ebben az értekezésben egymás mellé Fejtő Ferenc és Maurice Thorez javaslata? Egyfelől azért, mert a magyar esztéta a francia katolikus megújulás nagy alakja, Jacques Maritain gondolatait interpretálva⁴ hívott párbeszédre. Másfelől pedig azért, mert a hazai baloldal reményekkel tekintett arra az ifjú nemzedékre, amely – a *Korunk Szava* folyóiratban tetten érhető – szellemisége és programja⁵ igazolásaként nem szűnt meg a francia katolicizmusnak a gazdasági, társadalmi és politikai rendezetlenségekre adott válaszait figyelni.

A tanulmány első részében a marxista munkáspártok egymáshoz való viszonyát, valamint a Szentszéknek a kommunizmussal kapcsolatos dogmatikai nyilatkozatát ismertetem. Ezek után következik a két kooperációindítvány és azok fogadtatásának bemutatása. Végül, váratlan tartalmuk miatt, nyomatékkal tárgyalom XI. Pius pápának 1937.

² Fejtő Ferenc: Kereszténység és szocializmus. Hozzászólás Maritain könyvéhez, az integrális humanizmusról. *Szép Szó* 5 (1937) 16. sz. 12–27.; Fejtő Ferenc: Kereszténység és szocializmus. *Szocializmus* 27 (1937) 391–398.

³ A főtitkár 1936 áprilisában, az országgyűlési választások előtti hetekben, a Komintern képviselője, Fried Jenő tanácsára szólította meg a katolikusokat. A további felhívások dátumai: 1936. május 6., 1936. október 30., 1937. október 26.

⁴ Fejtő Ferenc ismerte a francia és a magyar katolicizmus új áramlatait, azok folyóiratait. A társadalmi igazságosság mellett kiálló, reformokat követelő, a kor összetett problémáira performatív válaszokat kereső lapok közül biztosan olvasta az Emmanuel Mounier szerkesztette *Esprit* és a Széchényi György alapította *Korunk Szava* című periodikákat. Nagy valószínűséggel a francia domonkos szerzetesek kiadásában megjelenő *Sept* című lapot is forgatta. Fejtő Ferenc: *Budapesttől Párizsig, Párizstól Budapestig*. Bp., 2007. 193.

⁵ A magukat „ifjú- vagy aktív katolikusoknak” nevezett értelmiségi körről, illetve a *Korunk Szava* (1931–1938) folyóiratról részletesen lásd Hantos-Varga: Kísértő téveszme. (A lapot fenntartó, illetve 1935-től országgyűlési képviselő Széchényi György kétféleképpen írta vezetéknevét: Széchényi vagy Széchenyi.)

decemberi állásfoglalásait, melyekben új aspektusból közelített a kommunistákkal való együttműködés témájához.⁶

A politikai polarizálódás felerősödése és a munkáspártok

A Franciaországba késéssel érkező, s egyes kortárs elemzők szerint mindenekelőtt strukturális zavar és morális értékvesztés képében jelentkező válság⁷ tünetei 1934-ben sem csökkentek. Az új rend keresése utáni vágy sem szűnt meg. Ez az év a polarizálódás újabb hullámának kezdete lett. A kommunisták és a szocialisták komplex kapcsolata is új szakaszhoz érkezett. A Komintern VII. kongresszusán (1935) elfogadott harcmodor – az egységfront-politika – prelűdje a Francia Kommunista Párt habitusváltása volt: már 1934 júliusában akcióegységet kezdeményeztek a Léon Blum vezette szocialista párttal. Témánk szempontjából másodrendű kérdés, hogy ez mennyiben tekinthető a „fasizmus” gyűjtőszó alatt értett mozgalmak erejét ellensúlyozni akaró őszinte lépésnek, mennyiben a világpolitikai helyzet kiváltotta politikának, s mennyiben pusztán manővernek. Megítélése az első pillanattól szélsőségesen eltérő volt. A retorikai stílus módosulása kétségkívül sokkoló lehetett.⁸

A szocialista/szociáldemokrata pártok ugyanis ekkor több kihívással kerültek szembe. A (monopol)kapitalizmus átmeneti nehézségei új feladatokat jelöltek ki: a nem várt „tények és jelenségek” miatt „a szocializmus világgképének” pontosabb megrajzolása szükségeltetett, amelyhez idomulnia kellett a munkásmozgalom szervezeteinek, eszközeinek és ideológiájának.⁹ A kommunista felkínálkozás politikai hatása, valamint a „nemzeti jobboldal” meg nem szűnő támadása szintén próbatételt jelentett: a sajtó Franciaországban skrupulus nélkül mosta össze a két marxista pártot, Magyarországon a két gondolati rendszert. Az egyházi reakciókban pedig – a bolsevik szovjet állam nyomasztó példájának következményeként – nehezen különítették el a távlati (szocialista) célokat, a munka- és pártprogramokat, valamint a konkrét munkásmozgalmat.

A magyarországi baloldal a szociáldemokraták elméleti folyóiratából – a külföldön élő Rónai Zoltán révén – folyamatosan értesült a két francia munkáspárt viszonyának változásairól, illetve az ország belpolitika fordulatairól.¹⁰ Az MSZDP a Szocialista Munkás-

⁶ A tanulmányban említett francia folyóiratok (*Esprit, Sept, Études, La Croix*) két világháború közötti számai elérhetőek a Bibliothèque nationale de France honlapján (www.gallica.bnf.fr).

⁷ Erre lásd Jean-Louis Loubet del Bayle: *Les nonconformistes des années 30. Une tentative de renouvellement de la pensée politique française*. Paris, 2001.

⁸ 1934 májusában Jacques Doriot, Saint-Denis kommunista polgármestere a szocialistákkal való közös munkára invitált. Maurice Thorez ekkor még durván kikelt a kezdeményezés ellen, azt állítva, hogy a bolsevizmus ekképp „visszaesik a szociáldemokrata hányadékba”. Paul Christophe: *Les catholiques et le Front Populaire*. Paris, 1986. 18.

⁹ Mónus Illés: A szocializmus világgképe. *Szocializmus* 24 (1934) 204–207.

¹⁰ Rónai rendszeresen írt a *Szocializmus* című havilapba. Mindig álnevetet használt. A glosszák tükrözik a szociáldemokrácia előtt álló kihívást. *Historicus: A szocialisták és kommunisták. Szocializmus* 25 (1935) 77.; Szakszervezeti egység és népies front Franciaországban. *Szocializmus* 25 (1935) 423–424.; Két népi front.

internacionálé pártjai többségéhez hasonlóan – nem taktikából, hanem elvi megfontolásból – nem szimpatizált az egységfront gondolatával.¹¹ 1936 első hónapjaiban Karl Kautsky tanulmányának folytatólagos közlése¹² világossá tette ezt. A publikáció beleillett az állásfoglalások azon sorába, melyek közül az egyik alapkö Buchinger Manó 1934 decemberi írása¹³ volt, fontos oszlopa pedig Mónus Illés 1937 tavaszán elhangzott pártkongresszusi elemzése,¹⁴ majd két később nyári rövid jegyzete.¹⁵

Buchinger „a szocializmus felé haladás és fejlődés bázisának” a demokráciát tekintette, a kommunista módszereket (a proletárdiktatúrát és a konspirációt) ezzel összeférhetetlennek tartotta. Úgy vélte, a két irányzat között a polgári osztályokkal szembeni magatartás és a forradalmi mozgalom megszervezése terén „az ellentét tragikusan mélyenjáró”. Az ekkor Bécsben élő Kautsky valamivel később arról cikkezett, hogy a jelenleg létező egységfront-minta már önmagában a „demokratikus alapelv megfordítása”, s nem más, mint az akciószabadságát fenntartani kívánó kommunista kisebbség tényeresi formája. Szerinte nem arról van szó, hogy a szociáldemokrata és a kommunista munkásság demokratikus eljárással – vagyis szabad vitát követő szabad szavazás útján – küzd együtt közös célokért. Ehelyett két önálló szervezet, melyek közül az egyik minoritást képvisel, a másik pedig a „nagy tömeg foglalatja”, egyezkedő megállapodások után indítana közös akciót. A töredéknek így a valóságosnál nagyobb lenne a befolyása.¹⁶ 1937-ben Mónus Illés a szabadság, a humánus és a demokrácia értékei köré fűzött mondanivalójával teljesen szembekerült a kommunista diskurzussal. A szocialista pártok feladatát abban jelölte meg, hogy azok immár „az osztályjellegből kiemelkedve” harcoljanak a szociális igazságosságért és „az egész társadalmi fejlődésért”.¹⁷ „A Szovjet-Unió nem szocializmus, hanem politikai, uralmi szervezet. Nekünk élesen külön kell választanunk a bolsevizmust a szocializmustól. És mindig ki kell hangsúlyozódnia a szocialista gondolatban egy új és igazi

Szocializmus 26 (1936) 79–80.; Francia választások előtt. *Szocializmus* 26 (1936) 126.; Radikálisok és kommunisták között. *Szocializmus* 26 (1936) 596–597.; Erősbödő szocialista párt, szilárduló Blum-kormány. *Szocializmus* 27 (1937) 120.; A francia népfront megzavart szünete. *Szocializmus* 27 (1937) 176.; Harc a szünet körül. *Szocializmus* 27 (1937) 219.; Népfrentváltás-e a francia kormányválság? *Szocializmus* 27 (1937) 354.; Kommunisták és katolikusok. *Szocializmus* 28 (1938) 48–49., illetve Vándor Zoltán: A francia szocializmus problémái. *Szocializmus* 25 (1935) 295–300.; Szocialisták a radikálisok és klerikálisok örökében. *Szocializmus* 26 (1936) 261–265.

¹¹ Pintér István: *A szociáldemokrata párt története 1933–1944*. Bp., 1980. 53–70.; 105–108.

¹² Karl Kautsky: Az egységfront körül. *Szocializmus* 26 (1936) 60–65.; *Szocializmus* 26 (1936) 107–111.

¹³ Buchinger Manó: Az egységfront problémája. *Szocializmus* 24 (1934) 390–394.

¹⁴ Az MSZDP 1937. ápr. 4–5-én tartott XXXI. kongresszusán Mónus Illés alapos és távlatokat nyitó helyzetértékelő beszédet tartott. A két nap részletes beszámolója: *Népszava* 1937. április 6. 1–2., valamint az 1937. április 7-i szám melléklete: I–XII.

¹⁵ –s.–s.: Tények – a jelszavak ellen. *Szocializmus* 27 (1937) 368–369.; Mónus Illés: Ábránd és valóság. *Szocializmus* 27 (1937) 449–451. A kommunista Révai Józsefnek a *Gondolat* című lapban közzölt megállapításaira reagált.

¹⁶ „Megtörténhetik, hogy a jó béke kedvéért a többség meghajlik a kisebbség előtt, legalább annyiban, hogy emez a többséget egy bizonyos irányban való cselekvésben gátolja.” *Szocializmus* 26 (1936) 108. Kautsky alapkérdése: Miért nem egyesülről beszél a kommunista kisebbség? Azért, mert ez nyilván a polgári demokrácia és a szociáldemokrata többség békés módszereinek elfogadását feltételezné.

¹⁷ *Népszava* 1937. április 7. Melléklet: IX–XI.

humanizmusnak, magasabb erkölcsiségnek” – idézte a *Népszava* beszámolója szavait.¹⁸ Néhány hónap elteltével, amikor Fejtő Ferencnek a kereszténység és a szocializmus összefogásáról szóló első eszmefuttatása folytatást, egyes részletekben pontosabb kifejtést igényelt, Mónus Illés a *Szocializmus* októberi számában „durva tévedésként”¹⁹ vetette el a „szocialista forradalom” kommunista értelmezését. Szociáldemokrata megközelítésben a várt radikális átalakulás csak akkor lehet sikeres – írta –, ha valamennyi antifasiszta tényezőt összegyűjt, „a parasztságot, a munkásságot, a középosztályt és az egyházat”. Az európai és a magyar szociáldemokrata/szocialista mozgalomnak a demokratikus módszerek és berendezkedés melletti kiállása egybeesett az egyházi tanítóhivatalnak a bolsevizmus elleni fellépésével.

A Divini Redemptoris enciklika

A „szocializmus élesebb iránya”, a „társadalmat fölborító” rendszer, az „istentelen és igazságtalan” kommunizmus²⁰ az 1930-as évek eleje óta foglalkoztatta a Szentszék *dikasztériumait* és egyéb intézményeit. Az információgyűjtés, azok feldolgozása, valamint a válaszlépések kidolgozása párhuzamos csatornákon történt: nem csupán az Államtitkárság és a Szent Offícium foglalkozott e kérdéssel, hanem a jezsuita rend saját kezdeményezései révén – így az 1934-ben létrehozott Ateizmus Titkársága²¹ tevékenysége útján – is támogatta a munkát. Eugenio Pacelli bíboros két alkalommal, 1932-ben és 1936-ban kért részletes beszámolót a nunciatúrától a célországban működő kommunista csoportok propagandamunkájáról és azok hatásáról.²² Már az első jelentésből kiderült, hogy a római központ és a helyi egyházak helyzetértékelése néhol eltért egymástól.²³ A jezsuita generális, P. Włodimir Ledóchowski rendkívüli aktivitást fejtett ki e téren, ő volt az, aki külön enciklika elkészítését javasolta XI. Pius pápának.²⁴ 1936 őszétől – teljes titokban – a pápa személyes kérésére két szövegvariáns készült. A Szent Offícium részéről Mgr. Alfredo Ottaviani elméleti síkon tárgyalta és cáfolta a bolsevizmus marxista-leninista ideológiáját. Ezzel szemben egy jezsuitákból álló kis csoport a generális koncepcióját követve – a politikai tapasztalatokból kiindulva, tetemes háttéranyagra támaszkodva – a kommunizmus

¹⁸ *Népszava* 1937. április 6. 1.

¹⁹ Mónus Illés: Ábránd és valóság. *Szocializmus* 27 (1937) 449–451. „Szocialista forradalom és szocialista átalakulás nincs. Szociális forradalom volt és van.”

²⁰ XI. Pius pápa *Quadragesimo Anno* (1931) című enciklikájának kifejezései.

²¹ A Titkárságnak minden rendtartományban volt referense. Magyarországon P. Bangha Béla kapott megbízást elemzések, összefoglalók készítésére.

²² Laura Pettinaroli: *La politique russe du Saint-Siège (1905–1939)*. Rome, 2015. <http://books.openedition.org/efr/2985>. (A letöltés ideje: 2016. szeptember 29.)

²³ Franciaországban a beadvány készítője, a munkáskérdést jól ismerő Gustave Desbuquois SJ kiemelte, hogy a kommunista aktivisták jellemzően nem vallásellenes kampányt folytatnak, hanem egy társadalmi ideál eléréséért harcolnak. Philippe Chenaux: *L'Église catholique et le communisme en Europe (1917–1989)*. De Lénine à Jean-Paul II. Paris, 2009. 90.

²⁴ Uo. 101.

gyakorlati működésén keresztül ragadta meg a témát. XI. Pius pápa az utóbbi vázlatot fogadta el.

Az első sorokból világosan kitűnt a létrehívó szándék: a „mai kommunizmus” által táplált „hamis megváltáseszme” tömegeket hódít, mivel „minden tantételét és tevékenységét a munka terén való igazságosságnak, egyenlőségnek és testvériségnek áleszménye” járja át.²⁵ Az irat a pápai körlevelek megszokott szerkezetét tükrözi: az idevonatkozó tanítói hivatali megnyilatkozások leltára után az adott tévtan ismertetése következik, majd az egyház (esetünkben társadalmi) tanítását foglalja össze. Ez utóbbi kifejtésekor – mely a szöveg kétharmadát teszi ki – több helyen igen kritikusan hangzik el, hogy e doktrína a katolikusok körében alig ismert vagy hanyagul mellőzött.²⁶ Végezetül a bajok orvoslásának konkrét módjai és a személyi, szervezeti, szerkezeti követelmények – köztük az állam kötelezettségei – sorakoznak. Az enciklika inkább a szociális, mint a politikai vonatkozású pápai állásfoglalások közé sorolható.²⁷ Nagyon hangsúlyos a társadalmi igazságosság kérdése,²⁸ a munkásosztály „kétségtelen jogos kívánságainak”²⁹ keresztény szellemű teljesítése, valamint a katolikus hívek, lelképásztorok, társulatok teendőivel szemben támasztott igényesség.

A körlevél első hazai bemutatása, a *Nemzeti Újság* két oldalas cikke³⁰ szintén a feladatokra összpontosított. Hozzá kell tennünk, hogy a lapban ezt megelőzően több publikáció kimerítően foglalkozott a kommunista teóriákkal.³¹ A közönség ebben az írásban találkozott először azzal a passzussal, mely – elsősorban a franciaországi történések miatt – politikai színezetet kapott: „A kommunizmus önmaga teljes egész, tehát nem engedhetjük meg semmi téren sem a vele való együttműködést azoknak, akik a keresztény civilizációt meg akarják menteni.”³² Pár hónap múltán – 1937 nyarán – Mihelics

²⁵ XI. Pius pápa apostoli körlevele a pátriárkákhöz, prímásokhoz, érsekekhez, püspökökhöz és rendes joghatóságú főpapokhoz, akik békében és közösségben élnek az Apostoli Szentszékkal az istentelen kommunizmusról. Bp., 1937. (= XI. Pius pápa körlevele az istentelen kommunizmusról) 2.

²⁶ Uo. 9., 12. A kifejezések szignifikánsak: szükséges a „magán és nyilvános élet gyökeres megújítása” és a „kettős lelkiismeret” elhagyása. Az állítások súlyosak: a „névleg katolikusok” és a csupán „külső állásfoglalások” aláássák a tanítás igazságát, a *Quadragesimo Anno* körlevél felolvasásának megtiltása és a keresztény munkásmozgalommal szembeni ellenséges magatartás egyes keresztény munkaadók komoly vétsége.

²⁷ Paul Droulers: *Politique sociale et christianisme. Le père Desbuquois et l'Action Populaire 1919-1946*. Paris, 1981. 196–198.

²⁸ XI. Pius pápa körlevele az istentelen kommunizmusról, 7–12. „A munkás nem tartozik alamizsnaként elfogadni azt, ami neki jog szerint jár. Nem lehet az igazságosság súlyos kötelezettségét az irgalmasság csekély adományaival megváltani.” Uo. 11.

²⁹ Uo. 4.

³⁰ N. n.: XI. Pius drámai hangú enciklikája az emberi társadalomhoz a kommunizmus ellen. *Nemzeti Újság* 1937. március 19. 3–4. Az alcímek: A kommunizmus tévedései és veszedelmei.; Mit kell tenni a helyes egyensúlyért?; A baj elleni orvosságok.

³¹ Otto Forst de Battaglia: Hlond Ágoston bíboros, Lengyelország prímása nyilatkozik a bolsevizmus, a nemzeti szocializmus és a fascizmus viszonyáról. *Nemzeti Újság* 1937. január 31. 20.; N. n.: A kommunizmus az emberi méltóságot semmisíti meg – hirdeti a bíboros hercegprímás a kommunizmus ellen írt böjti pásztorlevelében. *Nemzeti Újság* 1937. február 7. 13–14.; N. n.: A harmadik internacionálé. *Nemzeti Újság* 1937. február 16. 1–2.

³² A hivatalos fordítás szerint: „A kommunizmus magja rossz.” XI. Pius pápa körlevele az istentelen kommunizmusról, 13.

Vid³³ kommentársorozatban vizsgálta a franciaországi politikai erőviszonyokat. Második elemzésében úgy vélte, hogy a *Divini Redemptoris* enciklika idézett szakasza „a kommunizmussal ideológiai barátkozásra” kész francia katolikusok ténykedésére reagált.³⁴

A megfogalmazás azonban nem volt pontos. A katolikusok elenyésző töredéke – a kérészéletű *Terre Nouvelle* folyóirat köré gyűlve – tett csupán kísérletet a szélsőbaloldali eszmék és a keresztény tanítás összekapcsolására.³⁵ Egy másik kisebb csoport az *Esprit*, a *La Vie intellectuelle*, a *L'aube*, a *Sept*, később a *Temps présent* folyóiratok köre – melyre a magyar reformkatolikusok példaként tekintettek – a kommunista tanítás teljes elutasítása ellenére a problémák árnyalt tanulmányozásával, a jelenségek okainak kutatásával s egy hitelesebben megélt vallásosság szükségességének hangoztatásával igyekezett a társadalmi párbeszéd útját keresni. Végül a katolikus polgárok túlnyomó többsége nemcsak a kommunizmussal helyezkedett mereven szembe, hanem minden más baloldali eszmecsaláddal is. A legfelsőbb hierarchia aggodását nem a töredék keltette fel, hanem az ellenfelek által dehonesztálón „baloldalinak”, „neokatolikusnak”, „haladó demokratikusnak”, sőt „vörös-kereszténynek” nevezett kisebbség. Ők magukat „legfőképp katolikusnak” definiálták.³⁶ Bátorságukat, vitakészségüket, szociális és emberi érzéküket, pártatlanság-
ra és béketeremtésre törekvésüket hitük maradéktalan megéléséből eredeztették.

Kereszténység és szocializmus

E bonyolult politikai-ideológiai közegben 1937 augusztusában Fejtő Ferenc meghökkentő témájú, jól kidolgozott tanulmányt adott közre Ignotus Pál lapjában, a *Szép Szóban*.³⁷ Az írás több szempontból kuriózum. A (marxista) demokratikus szocializmus és a katolicizmus „fegyverszünetből” kinövő, „fenntartásos együttműködésének” felvetése mellett az is különleges, hogy elsőként egy baloldali értékvilágban mozgó szerző recenzálta Jacques

³³ Mihelics Vid (1899–1968) a társadalompolitika szakértőjének, a korporatív rendszerek specialistájának számított. A népfrentkormány ideje alatt is tett látogatást Franciaországban. A *Nemzeti Újság* hasábjain megjelenő cikkei személyes impresszióit – francia szakszervezeti aktivistákkal való találkozásait – tükrözik.

³⁴ Mihelics Vid: Nyárspolgárok, katolikusok és kommunisták. *Nemzeti Újság* 1937. augusztus 1. 17–18.

³⁵ Rendkívül szűk kört szólítottak meg, a lapot 1936 nyarán megszüntették.

³⁶ Francisque Gay: Catholique d'abord. *L'Aube* 1936. június 9. 1. A politikai kérdésekben részben „kereszténydemokrata” értékvilágot képviselő folyóiratokat gyanú és rosszhiszeműség övezte a tradicionalista katolikusok részéről. Feljelentésüket kivédendő írta meg Gay az említett cikket, valamint ezzel párhuzamosan saját kézzel írt levelet is küldött XI. Pius pápának. A lapok köre szerveződdé értelmiségi körök egymáshoz való viszonyáról számos információ található egy alapos monográfiában: Jean-Claude Delbreil: *Centrisme et démocratie-chrétienne en France. Le Parti Démocrate Populaire, des origines au MRP (1919-1944)*. Paris, 1990.

³⁷ *Szép Szó* 5 (1937) 16. sz. 12–27. Önéletírásában Fejtő visszaemlékezik e hónapokra: „Jacques Maritain könyveit kommentálva feltettem a kérdést, vajon lehetséges-e, hogy a katolikus egyház együttműködjék a szocialistákkal a náciizmus ellen. Sok hozzászólást kaptam, a legtöbb negatív volt.” Az író felidézi a sajtópolémiaát, s megemlíti egyes katolikus értelmiségiekkel kötött barátságát. Fejtő: *Budapesttől Párizsig*, 192–194.

Maritain (és a keresztény politikai gondolkodás) egyik remekművét, „Az igazi humanizmust”.³⁸

Bár Maritain neve a magyar „reformkatolikusok” hivatkozási pontja volt, sokan csupán töredékes tudással rendelkeztek felőle. Ha idéztek tőle vagy írtak róla, az 1920-as évek első felének munkáiból, a konvertita és intranzigens filozófus műveiből válogattak.³⁹ Olyan személyként mutatták be, mint aki a racionalizmus és a modernizmus támadásaival szemben a neotomizmus igényes művelőjeként szellemi fegyverzetel látta el a „katolikumot”. A royalista Action Française mozgalommal⁴⁰ hosszú évekig szimpatizáló tudós azonban az 1930-as évek elején már jóval mérsékeltbb politikai álláspontra helyezkedett, majd a keresztény eszmék politikai kellékké degradálása miatt 1935 őszétől aktív közéleti szereplő lett. Két jelentős kiáltvány szerkesztésében vett részt. A domonkos szerzetesek alapította *Sept* folyóirat mindkettőt publikálta. 1935 októberében az Abesszíniát megtámadó, civilizatorikus küldetésre hivatkozó Olaszország jogsértéseivel⁴¹ szemben, 1937 májusában pedig Guernica bombázása⁴² kapcsán szólaltak meg ismert katolikus értelmiségiek. A történések igazolásául szolgáló hamis érveket cáfolták, noha a tárgyilagosságra törekvés a „saját tábor” gyengítésének vádját vonta maga után.⁴³ Érdekes, hogy a *Korunk Szava* csupán 1937 októberétől kezdve – talán Fejtő írásai hatására – jelentette meg Maritain egy-egy markánsabb hozzászólását, így a spanyol polgárháborúhoz és az antiszemitizmushoz fűzött objektív megjegyzéseit.⁴⁴ Vajon miért késlekedett a lap e közlésekkel, holott a filozófus 1932-től rendszeresen publikált az új alapítású és szemléletű katolikus folyóiratokban?

A politikai, szellemi és egyházi atmoszféra mellett a *Korunk Szava* önvédelme is közrejátszhatott mindebben: fennállása alatt feljelentés, rágalmak, sajtópolémia szegélyezte útját.⁴⁵ 1937 januárjában Széchényi György éppen Nyisztor Zoltán pap-újságíróval vitázott hevesen, aki a *Nemzeti Újság* 1936. karácsonyi számában a katolicizmust a „diadalmasan

³⁸ Jacques Maritain: *Az igazi humanizmus*. Sárospatak-Bp., 2006.

³⁹ Fábán István: *A francia konzervativizmus filozófiai alapvetői*. Maurras, Seillière, Maritain. Bp., 1928. A *Korunk Szava* referencia nélkül közölt Maritain régebbi munkáiból származó rövidebb-hosszabb idézeteket: Théonas (1921), Antimoderne (1922), Trois réformateurs (1925). *Korunk Szava* 1 (1931) 7.; *Korunk Szava* 2 (1932) 7.; *Korunk Szava* 3 (1933) 21., 57., 123., 369.; *Korunk Szava* 4 (1934) 233., 278., 317., 369., 497–498.; *Korunk Szava* 6 (1936) 503–504.; *Korunk Szava* 7 (1937) 115., 419–420.

⁴⁰ Az agnosztikus Charles Maurras vezette antiindividualista, antiliberális, szélsőségesen nacionalista Action Française mozgalmat számos katolikus támogatta. A Szentszék 1926-ban megtiltotta a híveknek a mozgalomban való részvételt. Droulers: *Politique sociale et christianisme*, 254–273.

⁴¹ Jacques Maritain: Pour la Justice et la Paix. *Sept* 1935. október 18. 6.

⁴² Jacques Maritain: Appels à la charité. *Sept* 1937. május 14. 6. A neves katolikus napilap megjegyzés nélkül, korrekt módon hozta a szerkesztőséghez eljuttatott szöveget. Maritain: Pour le peuple basque. *La Croix* 1937. május 8. 2.

⁴³ A kiáltványokról és a háttértörténekről bővebben: Jean-François Sirinelli: *Intellectuels et passions françaises*. Paris, 1990. 92–111.

⁴⁴ Jacques Maritain: Szent háború folyik-e Spanyolországban? *Korunk Szava* 7 (1937) 539–540.; Jacques Maritain gondolataiból. *Korunk Szava* 7 (1937) 581–582.; Maritain a zsidókérdésről *Korunk Szava* 8 (1938) 16. sz. 460.; Maritain és Mauriac a spanyol polgárháborúról. *Korunk Szava* 8 (1938) 508–509.; Élő keresztények – dekoratív keresztények. *Korunk Szava* 8 (1938) 567.

⁴⁵ Hantos-Varga Márta: Kísértő téveszme, 103–110.

kibontakozó jobboldali politikához” rendelte.⁴⁶ Széchényi nyomban felelt⁴⁷ a „kérdéseket roppant leegyszerűsítő”, „felette egyoldalú” beállításra, s később vissza is tért a „hitlerizálás” veszélyeire Serédi hercegprímáshoz írt egyik levélében.⁴⁸ De a (fél)havilap ezzel egy időben – az *Osservatore Romano* cikke alapján – a kommunizmust és a katolicizmust elegyítő, önmagát „forradalmi kereszténynek” nevező *Terre Nouvelle*⁴⁹ folyóirat betiltását is tudtul adta.⁵⁰ Az átvett híradás névtelen elemzője Moszkva „álszent szemforgatásának”, „bekerítő hadmozdulatának”, a kommunista propaganda új fogásának ítélte a francia újság működését, hiszen meg akarták téveszteni a katolikus munkásságot, s el akarták hitetni, hogy a két világnézetet csak felületes félreértések távolítják el egymástól, de „lényegükben és alapjukban” rokonok.

Fejtő Ferenc a „keresztények, humanisták és szocialisták” között megkötenendő, a „gyakorlati kényszerűséget” meghaladó tartós kooperáció talapzatának olyan okot nevezett meg, amely olvasóját emlékeztethette Szent Ágoston államtanának egyik alapkövére, a *Tranquillitas ordinis* tanára, vagyis a „békében való nyugodt együttélés” tanítására. Miért is az összefogás? Mert „mélységes vágy [van] a tartós béke után [...] vágy, amely nem eszmei kimerültségből fakad, hanem a megvalósítandó célok iránti gyöngédségből és odaadásból. Ezek a célok nem tűnnek csak taktikai szövetkezést.”⁵¹ Fejtő nem titkolt motivációja a vészjósló „totális állameszme” elleni közös védekezés, s ehhez kapcsolja a Maritain által kidolgozott „új keresztény társadalom ideáljának” bemutatását.⁵² Egyértelműen elkülöníti a bolsevizmust és a szocializmust. Írásának célja, hogy a francia filozófussal vitázva – aki doktrinális közös pontok híján metafizikai szakadékot észlel a marxizmus és a kereszténység között, de a gyakorlati együttműködést (*oeuvre pratique commune*) nem zárja ki – valamiféle „közös eszmei nevező” meglétét bizonyítsa. Úgy véli,

⁴⁶ A fasizmus és a hitlerizmus támogatta „pozitív kereszténység” – írta Nyisztor – leszámolási vágy azzal „a durva ateista, materialista és hedonista szellemmel, mely a demokrácia örve alatt Európát meglepte és lelkiileg megrontotta”. Nyisztor Zoltán: Jobboldal. *Nemzeti Újság* 1936. december 25. 2.

⁴⁷ Széchényi György: Harcot hirdetünk a megtévesztő jelszavak ellen. *Korunk Szava* 7 (1937) 65. „Hallatlan baklövés vagy rosszindulatú megtévesztés a válságok csomópontját a jobb- vagy baloldaliságban keresni és megjelölni” – jegyezte meg a gróf.

⁴⁸ Esztergomi Prímási Levéltár (= EPL) 1983/37. Géppel írt levelében nagyon súlyos megállapítást tesz, lásd 64. jegyzetben.

⁴⁹ Az 1935-ben alapított lapról a párizsi érsekség – egy, a nunciatúráról érkező ösztökélés hatására – 1936 februárjában kommunikációban jelentette ki, hogy nem tekinthető katolikus orgánumnak, az Indexre tétele 1936 júliusában történt meg. Chenaux: *L'Église catholique*, 97–98.

⁵⁰ N. n.: Kereszt, sarló és kalapács. Kommunista propaganda – vallásos köntösben. *Korunk Szava* 7 (1937) 33–34. A szerző az irányzatra a neokatolikus jelzőt használja.

⁵¹ Fejtő: *Kereszténység és szocializmus*, 16.

⁵² A tanulmány négy gondolati egységből áll. A tapasztalatai tények (többek között a totális állam léte, az egyház és a szociáldemokrácia viszonyának megváltozása) említése után a második és a harmadik rész elméleti kifejtés. Előbb Maritain könyvéből emeli ki Fejtő a mondandó magját (az antropocentrikus humanizmus bírálatát, az „örök elvek” időben változó, szituált megjelenési formáinak létét, az úgynevezett „közbeeső célok” – közzó, szabadságjogok – és a profán világ felértékelését, a megkülönböztetést a polgári minőségben, illetve keresztényi minőségben végbevitt tettek között). Ezek után az idevonatkozó marxi tételeknek (a materializmus jelentése, az állam fogalma, a vallás szerepe) „durva leegyszerűsítésektől mentes” lényegét magyarázza. Végül az együttműködés gyakorlati területeit sorolja.

„minden alapvető ellentétesség mellett” is fellelhető néhány „érintkező pont”: 1. a humanizmus szerepe, vagyis az emberi méltóság hite, a személyiség fogalma, a szolidaritás vállalása, 2. a munkásság felemelésének igénye, 3. a szabadságjogok tisztelete és követelése. Fejtő végkövetkeztetése, hogy az erkölcsi célok tekintetében, melyek gyakorlati kötelességek is, lehetséges véleményazonosság. Ennek területei: „a szociálpolitikai törvényhozás, a szocializálás oly esetekben, amikor ez a közösség érdekében okvetlenül szükséges (s más esetben a szocialista sem kívánja!), a földbirtoklás körüli igazságtalanságok megszüntetése, az osztályharc addig a fokig, amíg az igazságot, s még nem az öncélú gyűlölködést szolgálja, a demokráciáért, a totális államok ellen folytatott küzdelem.”⁵³

A belpolitikai körülmények – a recepció háttereként – nem voltak szerencsések. A katolikus társadalom 1937 nyárutóján nem Mónus Illés gondolataira és jövőképére figyelt föl, nem Fejtő írására, hanem a szociáldemokrata ifjúmunkások „randalírozására”, a „szocialista–nyilas csatára”.⁵⁴

A következő hónapokban a *Korunk Szava*, a *Nemzeti Újság* és a *Katolikus Szemle* egy-egy újságírója foglalta össze meglátásait: mindegyik hozzászóló elutasította Fejtő kezdeményezését.⁵⁵ A válaszok hangneme azonban – hasonló indoklás esetében is – rendkívül eltérő volt.

A *Korunk Szava* két munkatársa és a baloldali gondolkodó között intellektuális csörte alakult ki. Horváth Béla a felvetést⁵⁶ már első írása címével (*A kinyújtott kéz*) és annak bevezető mondataival eltorzította.⁵⁷ Azzal, hogy a Maurice Thorez iniciatívájára utalva azonnal „a kommunisták és szabadkőműves páholyok kínálkozásáról és választási trükkjéről” beszélt, s azzal, hogy kioktató stílusú cikkében a marxizmust monolit blokként mutatta be, menten lezárta a témát. Megírása idején Horváth elvont – Fejtő írásához semmilyen szinten sem kapcsolódó – interpretációjának nem volt hazai relevanciája. A szélsőbaloldal teljesen jelentéktelenné degradálódott, a kommunista párt gyakorlatilag nem létezett. 1937 szeptemberében Kozma Erzsébet sokkal nyitottabb szellemben, respektust sem nélkülözve, lényeglátóan ismertette Fejtő eszme-futtatását.⁵⁸ Azonban az „együtthaladás” feltételének a „vallás materialista értékelésének feladását” jelölte meg.

⁵³ Fejtő: *Kereszténység és szocializmus*, 26.

⁵⁴ A katolikusok napilapja, a *Nemzeti Újság* feltűnően számolt be a nyilas fiatalok és a Ságvári Endre vezette szociáldemokrata ifjúmunkások 1937. szeptember 16-i verekedéséről, melyet az utóbbiak kezdeményeztek. Lásd n. n.: Véres szocialista–nyilas csata a Tompa utcában. *Nemzeti Újság* 1937. szeptember 17. 3.; Rendet! 1937. szeptember 18. 1.; A marxisták alkotmányossága. 1937. szeptember 21. 10.; Ez volt az R-gárda! 1937. szeptember 23. 7.

⁵⁵ A *Korunk Szavában* Horváth Béla és Kozma Erzsébet, a *Nemzeti Újságban* Közi-Horváth József, a *Katolikus Szemle*ben Mihelics Vid reflektált a nyitócikkre. Horváth és Kozma kétszer is hozzászólott.

⁵⁶ Fejtő és Horváth írásai a folyóiratok nyári, összevont számaiban jelentek meg. Horváth 1937. augusztusi tanulmánya nem tesz említést Fejtő (korábbi) művéről. A szerzőről és téziseiről – lekezelő modorban – egy második, rövid riposztban szólt. Fejtő Ferenc a *Szocializmusban* megjelent második írásában Horváth első cikkére reagált, melyet magára vett. Mivel a Thorez-féle kommunista–katolikus együttműködés-gondolat Magyarországon nem volt aktuális, Horváth eszme-futtatásának csak akkor volt értelme, ha azt a szociáldemokratáknak címezte. Második írása ezt sugallja.

⁵⁷ Horváth Béla: „A kinyújtott kéz”. *Korunk Szava* 7 (1937) 431–433.

⁵⁸ Kozma Erzsébet: *Kereszténység és szocializmus*. Válasz Fejtő Ferencnek. *Korunk Szava* 7 (1937) 470.

Fejtő a *Szocializmus* hasábjain⁵⁹ válaszolt mindkettőjüknek. Kulturált feleletéből három részletet érdemes kiemelni. Az író immár kendőzetlenül invitálta az „őszinte reformkatolikusokat” együttes munkára, mivel ők azok, akik „katolikus álláspontjuk teljes fenntartásával, nemcsak a horogkeresztes szellemnek éles ellenzői, de egyre nyíltabban sürgetik Magyarország mélyreható szociális és politikai reformját is”. A közös erkölcsi céloknak köszönhetően a filozófiai és társadalomtudományi axiómák különbözősége nem akadály a „politikai magatartásban megmutatkozó” összefogásnak. A szerző továbbá szavá teszi, hogy a katolikusok többsége hazánkban rendszeresen azonosítja a „nyugati/demokratikus szocializmust” azzal a bolsevizmussal, amely voltaképp nem marxizmus. A reagálás nem maradt el, de az álláspontok tényleges közeledése nem történt meg.⁶⁰ Horváth megtartotta a napi zsrnalisztikához illő, egyszerű kevély és arrogáns stílusát,⁶¹ Kozma objektíven pontosított.⁶²

Közi-Horváth József, az Actio Catholica országos titkára a *Nemzeti Újság*ban személyt, szervezetet, eszmevilágot sértően nyilatkozott a felvázolt szövetségről.⁶³ A honi szociáldemokrácia „a katolicizmussal nem egyenrangú szellemi és társadalmi mozgalom”, értelmiségi és politikai elitje nem eléggé művelt, az összefogás terve „nevetséges megalománia”, „súlyos tehertétel”, „kompromittáló szövetség” – deklarálta. S tekintélyként, egy egész közösség nevében szólva közölte, hogy velük „se kedvünk, se szükségünk, se szándékunk” együttműködni. Közi-Horváth – akinek egyes megnyilvánulásairól Széchenyi Györgynek lesújtó véleménye⁶⁴ volt – malíciával említette Mónus Illésnek a kommunizmust bíráló jegyzeteit, a szocializmust nem választotta el a bolsevizmustól, s szívesen eltekintett a korlátokat és lehetőségeket kínáló, helyhez és időhöz kötött történelmi, politikai szituációk mérlegelésétől. Argumentuma nem tudományos vagy dogmatikai, hanem pszichológiai: „Sokkal gonoszabb, sokkal halálosabb ellenség volt idáig a marxizmus, nemhogy a vélemények és érzelmek iyetén változását feltételezhetnénk róla.”

⁵⁹ Fejtő Ferenc: Kereszténység és szocializmus. *Szocializmus* 27 (1937) 391–398.

⁶⁰ Horváth Béla: A Korunk Szavában... *Korunk Szava* 7 (1937) 627.; Kozma Erzsébet: Kereszténység és szocializmus. *Korunk Szava* 7 (1937) 663–664.

⁶¹ Mivel Horváth öntelt modora távol állt Katona Jenő és Széchenyi György habitusától, talán azért kaphatott helyt az írás, hogy ellensúlyozza a lap alapvetően mérész megnyilvánulásait. Katona a második világháború elején el is küldte Horváthot a *Korunk Szava* utódlapjától.

⁶² Az összefogás kiindulópontja, melyhez a közös célok csatlakoznak, az egyházellenesség elhagyása és az egyház szellemével nem ütköző működés. „Mi nem hivatalos katolizálást, hanem a tévedések belátását jelöltük meg” – zárta le a maga részéről a diskussziót a szerző. Kozma Erzsébet fordította le Jacques Maritain jelentős megszólalását: Szent háború folyik-e Spanyolországban? *Korunk Szava* 7 (1937) 539–540.

⁶³ Közi-Horváth József: Nem megyünk együtt! *Nemzeti Újság* 1937. október 17. 12.

⁶⁴ Széchenyi teli volt aggodalommal némely katolikus „vezető férfiú” politikai állásfoglalása miatt. 1937. június 24-én – a fentebb említett levélben – írta a *Mit brennender Sorge* enciklikát egyszerű nyelven bemutató Közi-Horváth könyvről a hercegprímásnak: „Sajnos, amint sejtettem, amiről Nyisztor karácsonyi cikke, most Közi 1 millió példányban terjesztett röpirata [Nemzetiszínű pogányság] újból meggyőz engem, itt még a szentévi és az eucharisztikus kongresszus előkészületei közben is folyik a szervezett munka, hogy a katolikus közönséget hitlerista és ezzel az egyházszakadás veszedelmét magában rejtő irányban befolyásolják.” EPL 1983/1937.

A *Katolikus Szemle* felelős szerkesztője, Mihelics Vid mutatkozott Fejtő legkevésbé elfogult vitapartnerének.⁶⁵ Képzettsége, utazásai, személyes élményei higgadt összegzésre predesztináltak, melyet időbeni távolságtartással meg is tett. Minden korábbi reflexió velejét felidézve arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy bár a gyökeres világnézeti különbségek miatt „a katolikus egyház” és „a szociáldemokrácia” nem szövetkezhet,⁶⁶ viszont „katolikus vallású egyének, vagy ilyen egyénekből alakult csoportok magán-elhatározásból” részt vehetnek a Fejtő által megnevezett⁶⁷ követelésekben. Azonban szerves összefogás alkalmával a szocialistáknak tiszteletben kell tartania azokat az értékeket, melyeket a katolikusok vallanak. A megfogalmazás jelzi, hogy a cikkíró – már Maritain hatására⁶⁸ – distinkciót tett pusztán az *egyént* elkötelező, tehát keresztény polgárként végbevitt cselekvés [agir en chrétien], és az *egyháztagként* végrehajtott, az egyházra is felelősséget róó akció között [agir en tant que chrétien].

Mónus Illés keserűen állapította meg, hogy a „túlsó oldalon” senki sem tudott elszakadni attól a gondolatától, hogy ne a veszély nagyságában, hanem a szocialista/szociáldemokrata mozgalom gyengeségében keresse a terv mozgatórugóit.⁶⁹

A tét

Az 1930-as évek elején Franciaországban és Magyarországon még csupán vágyakoztak egy – államot, társadalmat, gazdaságot érintő – mély reform után. Pár évvel később nem volt kétséges, hogy az „új rend” születőben van. Az egyszerű állampolgár – a sajtó és az elterjedő rádió révén – azt is érezte, hogy a radikális változás feltehetően nem békés evolúció útján érkezik, s ezzel együtt nem biztosított egy igazságosabb és több szabadságot nyújtó berendezkedés léte sem. 1937 novemberében a jobboldalon nagyon kevesen értették Mónus Illés jelenre és (közel)jövőre vonatkozó észrevételét: „Magyarország politikai életének átalakítása szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy a legnagyobb, legszélesebb körű tömegmozgalom [...] közelebb kerülhessen az egyházi pártokhoz és közöttük híd épüljön, amely könnyebbé, sikeresebbé tehetné mind az átalakulást, mind a szociális reformok megteremtését és az életbe való átvitelét.”⁷⁰ Egyetlen csoport, a reformkatolikusok kis közössége vállalta fel – lehetőségei szerint – a küzdelmet egy ember- és értékorientált új viláágért. Széchényi György, ugyanebben az időben, ismét harcba szállt

⁶⁵ [Mihelics Vid]: Szocialista békejobb. *Katolikus Szemle* 51 (1937) 693–695.

⁶⁶ A szocializmus és az egyház kooperációjának akkor lesz realitása, ha az előbbi megszűnik marxizmus lenni – írja Mihelics. Amennyiben felidézük a *Quadragesimo anno* enciklika szocializmussal foglalkozó fejezetének megállapításait, mint dogmatikai alappont, ez logikus alapállás.

⁶⁷ Hordereje volt annak, hogy a korábbi publikációk összegzésekor Fejtő konkrét javaslatait a *Katolikus Szemle* közönsége is olvashatta. Közi-Horváth még utalást sem tett ezekre, a szövetségkeresés tényét figurázta ki.

⁶⁸ Maritain a *Sept* 1935. áprilisi 12-i és 26-i számaiban értekezett a katolikus akció különféle formáiról [agir en chrétien ou en tant que chrétien]. Etienne Gilson egy korábbi írása inspirálta. A téma kapcsán lásd André Charron: *Les catholiques face à l'athéisme contemporaine*. Montréal, 1973. 109–111.

⁶⁹ –s.–s.: A kinyújtott kéz. *Szocializmus* 27 (1937) 500–501.

⁷⁰ Uo. 500.

Nyisztor Zoltánnak a spanyol polgárháborúhoz kapcsolódó hamis leegyszerűsítéseivel. A gróf, elutasítván a „mártírok” és az őket gyilkoló „szocialista és kommunista vörös csőcselék” fehér-fekete sémáját, őszinte felháborodással írta: „Mi azon a véleményen vagyunk, hogy a spanyol események korunk szociális vajúdásának egy ijesztő kirobbanása.”⁷¹ Sajnos önáltatás volt Mihelics Vid megállapítása: „A liberalizmus és a zsidóság után, immár a szociáldemokrácia is a katolikus egyházba horgonyozná legtöbb reményességét, látva, hogy a katolicizmus törhetetlen védelmezője az emberi személyiségnek, amelyet a totális diktatúrák semmibe vesznek.”⁷²

A tétet a szociáldemokraták teoretikusa pontosan mérte fel: a polgári állam keretei között maradvány demokratikus és szociális Magyarország építésének megkezdése nem volt eleve elvetélt lehetőség.

Maurice Thorez állhatatos ajánlata és annak recepciója

Míg Magyarországon folyt a sajtóvita, 1937. október 26-án Maurice Thorez hosszú beszámolót tartott Párizsban a kommunista párt kádereinek. A pápák szociális enciklikáiból vett idézetekkel színesített beszédében negyedik alkalommal próbálta meggyőzni a katolikus munkásokat. Miután elismerte azt a „haladó szerepet”, melyet karitatív szolgáltatásainak hála a katolikus egyház története során betöltött, megerősítette, hogy „bármilyen történik, bármit mondanak, a kommunista párt szilárd elhatározása, hogy állhatatosan kitart a »kinyújtott kéz« politikája mellett”.⁷³

A minden tekintetben rendhagyó politikai tényállás egyértelművé tette a katolicizmuson belül már eddig is meglévő törésvonalakat. Egyfelől világossá vált, hogy a többség a teljes elutasítást vallási és politikai érvekkel egyaránt alátámasztva a „*jobboldali antikommunizmus*” talaján állt, míg egy kisebbség dogmatikai alapra helyezve, önkritikus hangon a keresztény társadalmi tanítás valóra váltásában lévő hiányosságokra is felhívta a figyelmet. A „*vallási alapú antikommunizmus*” képviselői, főként a már említett periodikák támogatói, ugyanakkor igyekeztek katolikus társaikat leválasztani a „jobboldal uszályáról”.⁷⁴ A *Sept*, melyet végül egy – alább még szóba kerülő – Léon Blum-interjú miatt szüntettek

⁷¹ Nyisztor Zoltán: Szemben az elvtelenséggel! *Nemzeti Újság* 1937. szeptember 19. 1–2.; Széchenyi György: Tiszta és hamisítatlan vallási célkitűzéseket a katolikus közéletben! *Korunk Szava* 7 (1937) 538. Nyisztor a következőket írta: „Francoék részéről is sajnálatos kisiklások és kilengések történtek, de mindezek mellett vagy ezek ellenére is a szocialista és kommunista vörös csőcselék és annak kormánya elsősorban a vallás kiirtására indult, s ezért Franco zászlaja alatt is elsősorban a hitük és vallásuk megvédésére gyülekeztek az önkéntes légiók.”

⁷² Lásd 65. jegyzet.

⁷³ *La Documentation Catholique* 19 (1937) 860. sz. Col. 734–746. A hivatkozott gondolat: col. 745. A katolikus hírportál egy olyan 1937. december 5-i tematikus számáról [Communistes et catholiques] van szó, mely a kommunizmusról gazdag bibliográfiát is közölt.

⁷⁴ Yvon Thanvouez: *Catholicisme et société dans la France du XXe siècle. Apostolat, progressisme et tradition*. Paris, 2011. 121–123. A hivatalos katolikus orgánus, a Léon Merklen vezette *La Croix* közelítésmódja is ide sorolható.

meg, cikksorozatban⁷⁵ ismertette, hogy miért tartja elfogadhatatlannak a kommunista párt indítványát. S nem más, mint a folyóirat alapítója, P. Marie-Vincent Bernadot készített – Maglione nuncius felkérésére – részletes jelentést a kommunista eszmék katolikusok közé történő beszüremkedéséről.⁷⁶

A munkáskérdés elvi és gyakorlati specialistái, a jezsuiták, értelemszerűen a dogmatikai intranzigencia megjelenítői voltak.⁷⁷ Folyóiratuk, az *Études* az 1920-as években elsőként adott helyt P. Pierre Lhande proletárnyomort leíró beszámolójának. Az 1930-as években a kommunizmus e tekintélyes (és olvasott) szaklap gyakori témája lett, egyes cikkei referenciának számítottak. 1936 elején, a választásokat megelőzően Henri Picart bőséges kommunista szakirodalom (beszédek, beszámolók, párthatározatok, brosúrák, napilapok) felhasználásával, diakron módszerrel analizálta a párt stratégiáját és taktikáját.⁷⁸ Úgy gondolta, hogy a kommunista vezetés a változatlan, de elleplezett célokhoz már rövid távon előnyöket hozó, új taktikát rendelt. A Népi Tömörülés [*Rassemblement populaire*] a nagyobb népszerűség elérésének eszköze, a szocialistákkal kötött egységfrontban pedig az FKP saját programjának és metódusának igyekszik teret adni, s a szóba kerülő egyesülést a másik munkáspárt beolvasztásaként [*absorption*], s nem – ahogy Blum javasolta – új alakulat [*alliage*] létrehozásaként képzei el.⁷⁹ Gaston Fessard szintén határozottan figyelmeztetett a kommunisták rafinált eljárás módjának [*procédé subtil*] következményeire.⁸⁰ 1937 nyarán írt munkájában a *Divini Redemptoris* enciklika megírásának okát és annak doktrinális tekintélyét emelte ki: a pápa már a címben feltüntetett „istentelen” jelzővel rámutatott az irat kiadásának motivációjára. Az egyházi tanítóhivatal a körlevél markáns kulcsmondatával – „A kommunizmus magja rossz” – az ideológiai rendszer belső logikáját, s az e szerint végzett cselekvés lényegi eltévelyedettségét nyomatékosította.⁸¹ A továbbiakban Fessard e kijelentés értelmét fejtegette, súlyát magyarázta, majd hasznos szempontokat adott a kommunista meggyőződésű személyekkel végrehajtandó közös akciók vállalásához, mely kikötések betartásával elkerülhető, hogy a kooperáció a társadalmi jó elősegítése helyett „a hamis világgép”, a kommunizmus propagálását szolgálja.

⁷⁵ Marc Scherer (1908–1980) a JEC [Fiatall Keresztény Egyetemisták] vezetője 1936 májusától kezdve hónapokon át elemzte a kommunisták és a katolikusok kapcsolatát. Könyvének reklámozását [*Communistes et Catholiques*] a *Sept* 1936. augusztus 21-én kezdte meg.

⁷⁶ Magali della Sudda: *La suppression de l'hebdomadaire dominicain Sept. Immixtion de Vatican dans les affaires françaises (1936-1937)?* https://www.cairn.info/article_p.php?ID_ARTICLE=VING_104_0029. (A letöltés ideje: 2016. szeptember 20.)

⁷⁷ Az 1903-ban – jezsuita kezdeményezésre – született Action Populaire-nek hatalmas szerepe volt a szociális katolicizmus megerősödésében. Az első világháború után vanves-i központjuk papokból és világiakból álló szakértői gárdával dolgozott. P. Gustave Desbuquois a *Quadragesimo Anno* és *Divini Redemptoris* enciklikák szövegezésében is részt vett, azok eredeti hangnemét mérsékelni, témamegközelítését gazdagítani tudta. Az Államtitkárság utasítására készített 1932. évi jelentése a francia kommunista mozgalmakról árnyalt és kiegyensúlyozott volt, s Ledóchowski jezsuita generális véleményével több ponton nem egyezett.

⁷⁸ Henri Picart: *Ligne générale, tactique nouvelles. Études* 73 (1936) 226. 453–470.

⁷⁹ Karl Kautsky ugyanebben az időben hasonló következtetésre jutott. Lásd Kautsky: *Az egységfront körül.*

⁸⁰ Gaston Fessard: *La main tendue...? Mais le dialogue est-il possible? Études* 74 (1937) 231. 495–513. Többi cikke közül – a kommunista ideológia ismerete folytán – fontos még megemlíteni: *La main tendue...? Réponse à un chrétien révolutionnaire. Études* 73 (1936) 229. 753–765.

⁸¹ A hivatalos szöveg szerint: „Communismus cum intrinsicus sit pravus.” *Acta Apostolicae Sedis* XXIX (1937) 96.

A jezsuita az együttműködés kiindulópontjának „a kölcsönös tisztelet és igazi szabadság légkörének” biztosítását tartotta, amely adott esetben a katolikus fél számára lehetővé teszi a vallási dimenzió felvállalását.⁸² Elemi követelmény az is, hogy a felek általánosságok és hangzatos szövegek helyett meghatározott körülmények közt végrehajtandó feladatokat, pontosan definiált célokat tűzzenek ki maguk elé, amelyek magukban foglalják a szavak jelentésének egyeztetését is. Végül a legfontosabbnak tartott kritérium szerint a keresztény sohase egyedül, hanem egy szervezet tagjaként vegyen részt – erejéhez mérten – a szociális rend megreformálásának e formájában. Csak így kerülhető el, hogy az összefogás [entente] ne nyelje el/nyerje meg a katolikus közreműködőket.

A mértéktartó katolikus napisajtó sem szűnt meg jelezni, hogy túllát a terven. 1937. október 27-én a *La Croix* emlékeztetett Maurice Thorez egy korábbi megjegyzésére, mely eredeti kontextusában elvtársai előtt volt hivatott igazolni a választott taktikát.⁸³ Az inkriminált rész idézését egy csattanós interpretációval egészítették ki: „negédes szóval fordulnak azokhoz, akiket szívből utálnak.”⁸⁴ A katolikus újságok e hónapokban átvették, ismételték a kommunista pártvezér „elszólását”.

A katolikus hierarchia – politikai kérdésektől magát távol tartván – az egyházmegyei körlevelekben vagy a társadalmi problémák keresztény szellemű megoldására hívott fel, vagy kifejezetten spirituális témában nyilatkozott.⁸⁵ Louis-Joseph Maurin bíboros választások előtti (munkáspártokat kirekesztő) felhívása⁸⁶ egyedi esetnek számított, hatállyal, ajánlásként, egy régióon belül rendelkezett. Az 1919-ben megalakult csúcsszervezet, Franciaország Bíborosainak és Érsekeinek Gyűlése (ACA) s annak ügyviteli testülete, az Állandó Bizottság azonban időről időre kénytelen volt foglalkozni a belpolitikai eseménnyel. 1936 márciusában a püspökök közös állásfoglalásban deklarálták, hogy az egyház és a Katolikus Akció pártoktól függetlenül tevékenykedik, s ebből kifolyólag nem engedélyezik, hogy katolikus szervezetek vezetői bármiféle pártfunkciót töltsenek be.⁸⁷ E levélben, az országos választások első fordulójá előtt, csupán néhány általános irányelvvel segítettek a hívek döntését. Ezzel szemben ősszel újabb dokumentum látott napvilágot. A francia bíborosok nevében 1936. október 29-én közzétett nyilatkozat kevésbé volt semleges.⁸⁸

⁸² Az ember egyén, ugyanakkor társas lény is. Hitének individuális és közösségi vonatkozásai vannak, a vallás nem csak magánügy. Amikor Fessard azt írja, hogy a kommunisták részéről előfeltételnek tekinti a szisztematikusan ateista attitűd megkérdőjelezését, arra gondol, hogy ennek híján nem lehetséges őszinte és lojális együttműködés. Ha továbbvisszük a gondolatot: e minimális nyitottság nélkül egy városkerület igazgatásában részt vevő kommunista és katolikus képviselők alapvető kérdésekben (iskolaügy, hitgyakorlás lehetőségei) nem érhetnek egyet.

⁸³ 1936 szeptemberében az *Internationale communiste* közölte Thorez beszámolóját, amely Lenin egy 1909. évi gondolatára hivatkozva legitímálta az új taktikát, ezzel ismervén be, hogy manőverről van szó. Az idézet szerint jobb a hívó munkásokat érdekeltté tenni az osztályharcban (a sztrájkban), mintsem elméleti előadással győzködni őket. Az eredmények láttán fognak átállni.

⁸⁴ N. n.: La tactique communiste „de la main tendue aux catholiques”. *La Croix* 1937. október 27. 5.

⁸⁵ Christophe: *Les catholiques et le Front Populaire*, 171–174.

⁸⁶ Lyon érseke arra emlékeztette a híveket, hogy a kommunizmus és a szocializmus tételeit az egyház elítélte, egyúttal egyházmegyéjében megtiltotta mindazon lapok olvasását, amelyek támogatják és védik e tanokat.

⁸⁷ Christophe: *Les catholiques et le Front Populaire*, 42–43. A dokumentum e tiltással a jobboldali ligák befolyásától igyekezett óvni a katolikusokat.

⁸⁸ „Lettre pastorale des cardinaux français aux catholiques de France”. *La Croix* 1936. október 29. 1.

A fellépést indítványozó főpapok nem a kormány szociális törvényhozását kifogásolták, legfeljebb a végrehajtási utasítások át nem gondolt paragrafusai ellen berzenkedtek. De úgy tűnt, a kabinet nem tudott úrrá lenni a belső felforduláson: a májusban kezdődő, üzemfoglalásokkal tetézett sztrájkhullám szeptemberben kiújult. A gazdasági folyamatok kiszámíthatatlansága állandósult, a társadalmi elégedetlenség nem csökkent. Az elhúzó bizonytalanság mögött – a CGT szakszervezet közvetítésével – a kommunista párt messterkedését sejtették. Az elfogadott, Jean Verdier kardinális – Párizs érseke – által fogalmazott szöveg, bár óvott az újpogányság (szélsőjobboldali) doktrínájától, egyértelmű utalásaival inkább a szélsőbaloldal romboló jelenlétére fókuszált. Diagnózisa szerint a bajok legmélyebb oka a társadalmi és erkölcsi rendet aláásó „gyakorlati ateizmus”, mely kérlelhetetlen logikával [logique inexorable] viszi véghez tetteit. A magántulajdon joga, a szabad döntés joga, az adott szó tisztelete, a megkötött szerződés értéke megkérdőjeleződött.⁸⁹ A záró gondolat alapján Franciaország akkor marad a „bölc szabadság” hazája, ha a „szovjet rendszerekkel és egyéb, a nemzeti karakterhez nem illeszkedő kormányformákkal” szemben visszatér „a keresztény inspiráció, a latin kultúra és a francia tradíció” hármas oszlopához. Szintén e hónapban, Lille városában, Achille Liénart bíboros az egyházmegyei jótékonyági szervezetek találkozásán energikus beszéde⁹⁰ középpontjába a „jelen lévő és valóság veszélyt”, a kommunizmust helyezte, mely azokban az országokban, amelyben nem domináns politikai erő, „megnyerő arccal”, másutt, mint a Szovjetunióban és Spanyolországban, „taszító ábrázattal” tűnik fel. Az osztályharc új technikája láttán jelentette ki, hogy aktivistáik a „módszeresen szervezett felfordulás mesterségét” űzik, vagyis folytonosan újjáélesztett konfliktusok szításával – a felbomlasztott társadalom romjain – diktatúra kiépítésére törekszenek.

Szociális érzékenységük, lelkipásztori gondosságuk révén a francia főpásztorok közül Verdier és Liénart bíborosok, valamint Jules Saliège toulouse-i érsek tudtak leginkább azonosulni a mélyenszántó reformok igényével. Szavuknak nyomatéka volt. E megnyilatkozásokkal nem a legitim kormány ellen léptek fel, hanem annak gyengesége miatt szóltak meg: a szocialista pártot baloldaltól szorongató, s képviselőházi mandátumaikat hétszeresen megnövelő kommunisták káros befolyásától tartottak.

A szocialista Rónai Zoltán is hasonló folyamatokat észlelt. Szerinte a kommunisták a népfronton belüli ellentéteket „felelőtlen propagandával” igyekeznek „politikailag kihasználni”, s kritikájukkal a munkástömegeket megnyerni.⁹¹

Az összkép nem elhanyagolható részlete, hogy Párizs érseke 1936 nyarán, a legkritikusabb pillanatokban emlékezetes pacifikáló nyilatkozatot tett, majd 1937 tavaszán ismét publikusan támogatta a kormány hadikölcsönprogramját.

⁸⁹ Egyértelműen az üzemfoglalás gyakorlatáról van szó, amelyet nem egy esetben előzetes követeléslista nélkül kezdtek el, s egyszerre sértette a magántulajdon és a szabad munkavállalás jogát.

⁹⁰ N. n.: La pensée du cardinal Liénart sur les événements actuels. *La Croix* 1936. október 28.

⁹¹ *Historicus: Radikálisok és kommunisták között. Szocializmus* 26 (1936) 596–597.

A *Korunk Szava* a népfront első félévének történéseit Georges Pernot terjedelmes és tényszerű beszámolóján keresztül⁹² mutatta be. A katolikus szenátor közreadta Verdier bíborosnak 1936. június 5-én, a Blum-kormány beiktatása másnapján nyilvánosságra hozott, normatív, ellenben a jobboldali katolikus sajtó által cenzúrázott gondolatait is. „Mindenkinek lelkiismeretére ma fontos kötelesség hárul. [...] Pártérdekek fölé kell valamilyen-nyünknek emelkednünk, a béke és testvériség légkörét kialakítanunk, hogy az illetékesek elszánt bátorsággal tanulmányozhassák [az egyetemes nyomorúság] fájdalmas kérdését. E szociális béke érdekében fel kell áldoznunk előítéleteinket, politikai vagy szociális előnyeinket, sőt bizonyos fokig még érdekeinket is. Nyíltan hangoztatnunk kell, amit lelkiismeretünk diktál és a legjobb megoldásnak tart, hogy azután törvényes intézményeink és végrehajtó közegeink gondoskodjanak a hathatós és igazságos intézkedésekről.” Az érsek realitásérzékét tükrözi egy megbúvó sor: „a problémának vannak technikai és politikai elágazásai egyaránt.”

A politikai tényező domináns voltát látványosan szemlélteti a *Sept* című folyóirat sorsa. A több tucat laikus értelmiségi közreműködésére támaszkodó egyházi periodika 1937. február 19-én Léon Blumnak egy korábbi körkérdésre adott válaszát közölte. A munkások életével foglalkozó tematikus szám összeállításakor ugyanis arra voltak kíváncsiak, hogy a megkérdezettek hogyan vélekednek a katolikus szociális doktrínáról, s szerintük e tanítás mely területen segít(het)i az aktuális változásokat. A miniszterelnök későn érkezett, rövid felelete különállóan jelent meg.⁹³ Nem szocialista pártelnökként, hanem felelős kormányfőként⁹⁴ reagált, ahogy ezt a részletes kommentár ki is emelte. S mivel a kérdést e síkon értelmezte, visszajelzésében a francia katolikusok és a népfrontkormány összefogását lehetségesnek, sőt kívánatosnak nyilvánította. Úgy ítélte, hogy azok az alapeszmék, melyeken a három baloldali párt közös programja felépült (a demokratikus szabadságjogok, a társadalmi igazságosság és a béke ügye), egy katolikus állampolgár lelkiismeretében összeegyeztethetők a hitével. A törekeny bel- és külpolitikai szituáció miatt a szóban forgó lapszám kiadása előtt P. Bernadot főszerkesztő Verdier bíborossal konzultált, aki nem ellenezte a publikálást. Ellenben egy denunció elindította azt a vatikáni vizsgálatot, mely a folyóirat 1937. augusztusi megszűnéséhez vezetett.⁹⁵

A francia katolicizmus e jeles orgánumának még volt ideje 1937 áprilisában és májusában értékes és lényeges írások kiadására. A Katolikus Akció profiljának ismételt meghatározása lehetővé tette a laikusok időbeni (vagyis társadalmi) cselekvésének leírását,

⁹² Georges Pernot: A francia katolicizmus és az új rendszer. *Korunk Szava* 7 (1937) 195–197. Az írást átvették és lefordították. Eredeti helye: *Nouvelle Revue de Hongrie* 55 (1936) 483–488. A franciaországi mérsékelt jobboldal ismert alakjáról bővebben: Jean Vavasseur-Desperriers: Georges Pernot, modérantisme, esprit républicain et ordre social chrétien. In: *Les „chrétiens modérés” en France et en Europe 1870–1960*. Ed. Jacques Prévotat – Jean Vavasseur-Desperriers. Lille, 2013. 401–416.

⁹³ N. n.: M. Léon Blum nous déclare. *Sept* 1937. február 19. 5.

⁹⁴ Blum ezt beszédeiben többször kiemelte. Az egyházi hírportál teljes terjedelemben közölte a kormányfő 1936. dec. 31-én elhangzott rádióbeszédének szövegét, melynek különösen utolsó gondolatsora hangsúlyozta, hogy „a szó legfennköltebb értelmében nemzeti kormányként”, a közjót és Franciaország érdekeit szem előtt tartva munkálkodnak. *La Documentation Catholique* 19 (1937) 826. sz. Col. 219–222.

⁹⁵ della Sudda: *La suppression de l’hebdomadaire Sept*.

kompetenciáik meghatározását.⁹⁶ E teológiai problematikához, mely a világiak és a klerikusok viszonyának pontosabb meghatározásával az egyház önértelmezését is érintette, egy másik kérdéskör újragondolása is társult. Szükség volt ugyanis a tisztán politikai tevékenység keresztény/katolikus szemszögű definiálására, e terület autonómiájának és a vélemények diverzitásának hangsúlyozására.⁹⁷

E politika-, teológia- és egyháztörténeti szempontból bonyolult időszakban nem volt kétséges, hogy a másfél millió választót felsorakoztató francia kommunista pártnak a katolikus munkások felé kitartóan nyújtott jobbja a hívek testi-lelki jólétéért aggodó egyházi hierarchia felől csak teljes elutasításra számíthat.

XI. Pius pápa váratlan nyilatkozatai

1937 novemberében Mónus Illés fanyar összegzésével lezárult a Fejtő-tanulmányok kapcsán kialakult vita. A „katolicizmus” és a „demokratikus szocializmus” összefogásának lehetőségeit fontolgató írásra – jöllehet Magyarországon a szociáldemokrata párt 1935-ben a szavazatok hét százalékát sem nyerte el, s a kommunista párt hivatalosan nem, csak megfigyelt fedőszerveken keresztül működhett – rávetült a két párt összemosásának tudatos vagy fatális ténye. Franciaország esetében a tömegpárt-lét, a harcos laicizmus bázisára épülő program és az 1936-ban átélt sztrájkhullám miatt a marxista politikai csoportok összetévesztése, a katolikusok félelme valamiképpen érthető volt. A spanyol polgárháború egyoldalú beállítása újabb, szinte áthatolhatatlan akadályként állt egy objektívebb és nyitottabb értelmezés előtt.

A katolikus napilap, a *Nemzeti Újság*, 1937 őszén a már radikális vezetésű népfrentkormány nehézségei mellett a kommunizmus európai rémtetteiről is szünet nélkül hírt adott, alkalmasint összekötve e kettőt. Az első párizsi bolsevistaellenes kiállításon bőséges szemléltetőanyag igazolta, hogy a kommunista ideológia „az európai civilizáció s a jelenkori társadalom I. számú közellenségének tekinthető” – tájékoztatott a francia fővárosba kiküldött tudósító. A tárlat rendeltetése teljesült: „válaszolt arra a békejobbra, amelyet a kommunisták a francia katolikusoknak, a francia parasztságnak és a francia értelmiségnek ajánlottak fel.”⁹⁸ Egy héttel később itthon is olvashatták, hogy a „francia kommunista párt nemrégiben ismét szövetkezésre és együttműködésre szólította fel a katolikus munkásságot”. Jelezték, hogy Maurice Thorez, a párt főtitkára „feltűnést keltő beszédet” mondott, melyben Szent Pál szavaira és XIII. Leó enciklikájára hivatkozott, de „a mérsékelt közvélemény élénk bizalmatlansággal fogadta a »báránybőrbe bújt farkas« ájtatos bégetését”. A cikk ezek után felidézte Charles Reibel szenátornak a szovjet valóságról írt úti beszámolóját. „A békejobbot nyújtó kommunisták cselvetése túlságosan otromba, fel kell nyit-

⁹⁶ Joseph Folliet 1937. április 23-án kezdett egy tanulmányorozatot közölni.

⁹⁷ A *Sept* a katolikusok egysége problematikáját elemző tematikus számában egy beszélgetés jelent meg Jacques Maritainnel „Tous unis, tous libres” címmel. *Sept* 1937. május 28. 5., 8.

⁹⁸ Az orosz bolsevizmus 11 700 000 embert végeztetett ki. *Nemzeti Újság* 1937. október 28. 7.

ni a franciák szemét” – zárta mondanivalóját a szerző.⁹⁹ Nem volt nehéz bizonyítani, hogy „a marxista imperializmus százsorta kegyetlenebb, mint az, amelyet legyőzött”, s a húsz éve hatalmi pozícióban levő bolsevizmusban „benne van az expanzió eszméje”.¹⁰⁰ Két héttel később az olvasó megtudhatta, hogy Franciaországban a háttérből lázító szélsőbaloldal a tárgyalásra és engedményekre kész kormánnyal szemben a helyzetet még tovább radikalizálná.¹⁰¹

Karácsony ünnepe előtt azonban a magyar közönség új módon konfrontálódott a kommunizmus jelenségével. Míg Franciaországban a sajtó egy ideje XI. Pius pápa meglepetést keltő állásfoglalásaitól volt hangos, itthon összekötő szálát jelentő korábbi tudósítások nélkül jelent meg egy ellentmondásos közlemény „A Szentzsék fölényes válasza a francia kommunisták felkínálkozására” címmel.¹⁰²

Az írásnak keretet adó, expresszív szófordulatokkal teli kommentár közepén – a Havas hírügynökség közvetítette híryanagként – szerepelt Verdier párizsi érsek karácsonyi üzenete. Megjegyzendő, hogy ugyanaznap, 1937. december 23-án, a hivatalos francia katolikus napilap, a *La Croix* címlapon, de minden megjegyzés nélkül publikálta a hivatalos fogalmazványt.¹⁰³ A *Nemzeti Újság* arról tudósított, hogy a francia főpásztor a pápával való személyes találkozót követően adott adekvát választ a kommunista párt kezdeményezésére. A cikk azonban felvezető és záró mondataival nemcsak a körlevél lényegét írta át, hanem visszatérő kifejezéseivel az olvasót is orientálta. A nyilatkozatot „a Szentzsék fölényes kijelentéseként” értelmezte, mely „megismétli a *Divini Redemptoris* enciklika megállapításait”, s aláhúzza „az Egyház tanítói szerepét”. Végül a spanyolországi „véres kommunista terror” felidézését követően egy, a valóságtól elrugaszkodott konklúzióval zárta interpretációját: „A francia kommunisták, hogy megnyugtassák a hatalmas francia katolikus tömegeket, s ezzel könnyítsenek a népfront kormányának politikáján, a megértés, sőt a közeledés jelszavával kezdték kiengesztelni a francia katolikus tömegeket.” A kormányzás felelősségében azonban a kommunisták nem vettek részt. A mondat újfent lehetővé tette a kommunista és szocialista programok felcserélését.¹⁰⁴

De mit adott tudtul Párizs érseke segítségével XI. Pius pápa? Ahogy magából a szövegből is kiderül, Verdier bíboros az ad limina látogatás¹⁰⁵ alkalmával hallottakat, valamint az 1937. december 15-i nyilvános konzisztóriumon elhangzottakat szerkesztette egybe. Az előbbi egy négy szemközti beszélgetés lenyomata, az utóbbi egy kiemelkedő esemény ünnepi beszédének specifikusan a francia belpolitikára utaló része, melyet a hivatalos

⁹⁹ Egy francia szenátor tapasztalatai a szovjet egyházüldözésről. *Nemzeti Újság* 1937. november 5. 9.

¹⁰⁰ Gróf Dalla Torre cikke a húszéves bolsevizmusról. *Nemzeti Újság* 1937. november 10. 4.

¹⁰¹ Váratlan kormányválság Franciaországban a kommunisták miatt. *Nemzeti Újság* 1937. november 26. 2. A közalkalmazottak béremelése körüli vitáról van szó.

¹⁰² A Szentzsék fölényes válasza a francia kommunisták felkínálkozására. *Nemzeti Újság* 1937. december 23. 2.

¹⁰³ Message de Noël du cardinal Verdier à son retour de Rome. *La Croix* 1937. december 23. 1.

¹⁰⁴ Franciaországban a szocialista párt korábbi álláspontja mellett maradt: nem keresett semmilyen szövetséget, kiegyezést, párbeszédet a katolikusokkal. A *Le Populaire* cikkeiben nemegyszer fedezhető fel régi stílusú „antiklerikális” kijelentés. 1937 februárjában Léon Blum – aki egyébként jól ismerte a szociális enciklikák tartalmát – kormányfőként mutatott nyitottságot.

¹⁰⁵ 1937. december 12.

kiadás nem tartalmazott ugyan, de hamar kiszivárgott. A karácsonyi üzenet e két egysége közé, átvezetésként került be egy mondat, amely a *Divini Redemptoris* „nagyszerű ajánlásaira” utalt. Ez az általános megfogalmazás sok mindent jelenthetett. A kommunizmust elítélő enciklika említése – ma már tudjuk – Pacelli államtitkár kérése volt.¹⁰⁶

A két rész összhangját nem Verdier bíboros redaktori tehetsége biztosította, hanem a pápai közlések megegyező struktúrája. Egyéni és közösségi szintű aktuális tapasztalatok felvonultatását követően az e realitásra adott pasztorális reakció leírása következett, mely gyakorlati kikötésként magában foglalta a hitletétemény integráns őrzését és továbbadását. Ennek megfelelően a diptichon egyik oldalán a „sok szerencsétlen”, „erkölcsileg szenvedő”, „eltévelyedett”, az egyházba bizalmát vető és felé forduló személy alakját fedezzük fel, valamint az e látványra „mélyen megindult” pápa személyét. A másikon a közösségeket gyötörő „osztályharc, polgárháború, külháború, üldözés és mészárlás” való-sága mellett az egyház egyik „legszebb hagyományának” felidézését találjuk: „könyörület mindenki iránt, különösen a szerencsétlenek iránt.” Egy későbbi, a *Korunk Szavában* olvasható teljes magyar fordítás¹⁰⁷ XI. Pius legmélyebb motivációjára is rávilágított. A bevezető sorokban az idős, beteg pápa egy széteső, egyre durvuló világgal szemben „parancsoló kötelességnek” [devoir impérieux] élte meg, hogy „jobban, erőteljesebben, mint valaha” emlékeztessen az egyház irgalmas, „anyai szeretetére”.¹⁰⁸

A népfront hazájában a pápai megnyilatkozás ténye és a tartalma is megdöbbenést keltett. Maurice Thorez nem az egyháznak címezte mondandóját, nem katolikus szervezetekkel kezdeményezett párbeszédet, hanem az egyént, a katolikus munkást hívta táborába. A kommunistákkal közösen végzett munka Fessard által megfogalmazott alapfeltételei szilárd fogódzót jelentettek a katolikusoknak a politikai manőver kivédéséhez. XI. Pius váratlanul szólalt meg, s útmutatásának hangvétele meghökkentő volt.¹⁰⁹ Direktívái pasztorális súlypontja magyarázza, hogy azok látószögében az emberi személy vágyai és érdekei álltak. Főlényességnek – sem ebben a szövegben, sem egyéb tanácsaiban – nyomtát lenni sem lehet: „Krisztus sohasem fordult el azoktól, akik könyörgő kezet nyújtottak feléje. A jó orvos nem utasítja vissza annak kezét, aki fájdalomtól gyötörve fordul hozzá. Az evangéliumi jó pásztornak nagyobb gondot okoznak az eltévedt bárányok, mint azok, melyek az akolban maradtak. Igen, szükség van arra, hogy nemes és keresztény szellemen végtelen könyörülettel válaszoljunk azoknak, akik nagy messzeségből hozzánk fordulnak. [...] Mi is, mint Te, ó isteni szamaritánus [Krisztus], kezet akarunk nyújtani mindazoknak, akik szenvednek vagy nyomorognak. [...] Segíteni akarjuk őket, feltéve, hogy

¹⁰⁶ Chenaux: *L'Église catholique*, 114.

¹⁰⁷ *Korunk Szava* 8 (1938) 43–44. [Az „Idő sodrában” című rovat közleménye.]

¹⁰⁸ Pierre-Marie Gerlier, Lyon érseke, akit 1937. december 15-én kreált bíborossá a pápa, karácsonyi beszédében, mely Verdier bíboros december 22-i nyilatkozatát magyarázta, feltárta, hogy a december 12-i négyesemközi audiencia során Párizs érseke XI. Pius odaadása láttán könnyekre fakadt. Ezt a személyes mozzanatot Jean Verdier osztotta meg püspöktársával. *La Documentation catholique* 20 (1938) 864. sz. Col. 80.

¹⁰⁹ Az ad limina látogatásról novemberben hazaérkező püspökök első csoportja felvilágosítást kért a párizsi nunciustól. Nem tudták a *Divini Redemptoris* ismert soraival összeegyeztetni a hallottakat. Chenaux: *L'Église catholique*, 113.

nem kívánják tőlünk azt, hogy a legkisebb darabkáját is feláldozzuk annak a szent igazságnak [a keresztény tannak], amely alapja és gyökere minden igaz könyörületnek.”¹¹⁰

A „katolikus társadalom” zavarát az okozta, hogy a tanítói hivatalát¹¹¹ gyakorló felsőklérus (élén a pápával) a kommunizmusról csak doktrinális aspektusból, ezért mindenkor erélyesen és a teljes elutasítás hangján szólt. A pasztorális megközelítés „alulról” indult el: a publicisztikában, illetve a munkásvilágot ismerő papság és katolikus mozgalmak körében jelent meg. A Verdier bíboros közvetítette pápai instrukciót hirtelen nem tudták jól érteni/értelmezni, holott annak lelkipásztori hangsúlya nem jelentette a hittartalom bármiféle elhomályosulását. Épp ellenkezőleg: a „kinyújtott kéz” elfogadásának feltétele a keresztény igazság szabad képviselője. Mivel Franciaországban más beszédrészletek is közönség elé kerültek, Verdier bíboros a tervezettnél hamarabb, december 22-én juttatta el írását a sajtónak.

A püspöki meghallgatások során korábban elhangzott irányadást Léon Merklen a *La Croix* december 16-i számának vezércikkében¹¹² – a kommentálók közül egyedül – egy tágabb témakörbe, az evangelizáció, a tömegek visszahódításának kérdéskörébe helyezte. Az Actio Catholica szakcsoportjai munkájának dicsérete mellé illesztette a püspököknek külön-külön adott pápai ajánlásokat, köztük a konkrét utasítást a kommunista ajánlkozás kezelésére: „Ragadjuk meg tehát e kezét, de csak azért, hogy Krisztus isteni tanításához vonzzuk őket! S hogyan vezethetjük őket idáig? Előadván nekik tanainkat? Nem, hanem minden jótékony részletében eléjük élve azokat.”¹¹³ XI. Pius minden enciklikájában emlékeztetett a hiteles keresztény élet elengedhetetlenségére. E gondolatsor azonban váratlan felvillanása volt a szemléletmód azon kopernikuszi fordulatának, amely majd a II. Vatikáni Zsinaton nyer – sok küzdelem után – igazolást.¹¹⁴

Franciaország akkori vatikáni követe, François Charles-Roux visszaemlékezéseiben úgy értékelte a pápa megnyilatkozásait, mint amelyeknek célja a lehető legszélesebb társadalmi konszenzus megalkotása volt. E folyamatban a katolikus egyháznak békekeremtő és egyesítő szerepet [facteur d’union] szánt.¹¹⁵

A buzdítás a katolikus táborban nagy ijedséget váltott ki, találgatások kezdődtek, a kommunisták pedig, félremagyarázva azt, beillesztették agitációjukba.

¹¹⁰ Message de Noël du cardinal Verdier à son retour de Rome. *La Croix* 1937. december 23. 1.; *Korunk Szava* 8 (1938) 43–44. [Az „Idő sodrában” című rovat közleménye.]

¹¹¹ A katolikus papság „tanító” (a hit őrzése, védelme, továbbadása), „kormányzó” (egyházmegye, plébánia működtetése) és „megszentelő” (szentségkiszolgáltató) feladatköreit különítik el.

¹¹² Léon Merklen: Esprit de réalisme apostolique et surnaturel. Comment évangéliser les communistes et les adversaire de la foi. *La Croix* 1937. december 16. 1–2.

¹¹³ „[...] a kinyújtott kezét nem szokás visszautasítani, de annak elfogadása nem mehet az igazság kárára. Az igazság Isten, s a hitet nem lehet feláldozni. Holott akik a »kinyújtott kézzel« beszélnek, nem nyilatkoznak világosan e kérdésben. Beszédjünkben homály és rendezetlenség van, amit előbb el kellene oszlatni.” Uo. 2.

¹¹⁴ Az 1960-as évektől kezdve a személyes elköteleződésen alapuló, közösségi egyház képe legalább oly fontos lett, mint a struktúra megtartó ereje.

¹¹⁵ François Charles-Roux: *Huit ans au Vatican. 1932–1941*. Paris, 1947. 177. A követ a beszédek kapcsán egyrészt a mély emberszeretetre utalt, másfelől a gondosan árnyalt, megfontolt gondolatokra [les idées les plus nuancées].

A magyar hívek nem tudtak a hetek óta tartó ügyről, és Verdier bíboros karácsonyi körlevelének visszhangjáról sem értesülhettek tárgyilagosan. 1937. december 28-án a *Nemzeti Újság* arról számolt be, hogy Franciaországban „még mindig nem tértek napirendre” a párizsi érsek legutóbbi nyilatkozata fölött, amelyben „ismertette a pápa üzenetét a francia kommunisták felszólítására”.¹¹⁶ Majd a cikkíró csúsztatva Lyon érseke szájába adott egy el nem hangzott kusza-fura mondathalmazt, mellyel nem csupán egy kiváló beszédet¹¹⁷ silányított el, hanem elhallgatta azt az előremutató pasztorálteológiai választ, melyet a pápa – zseniálisan – egy összetett történelmi kontextusra adott. Nem mellékesen az egyház „legszebb hagyományát” is megtagadta, melyet XI. Pius e szavakkal fejezett ki: tevékeny szeretet, jóindulat és nagylelkűség [charité, bienveillance et bonté] az egyén iránt. „Egyesek azt hitték – írta az anonim publicista –, hogy a pápa szokatlan szövetséget akar kötni olyan körökkel, amelyek számára nincs megbocsátás. Ezek azt hitték, hogy a pápa a katolicizmus vezetőit arra buzdította volna, hogy a marxizmussal és Moszkvával egyesüljenek. A pápa felfogása azonban semmiképp sem egyeztethető össze a marxizmus alapelveivel, amelyek az emberi személyiség méltóságának lerombolására törekednek. A katolikus egyház valóban mindenkinek békejobbot nyújt, de csak azzal a feltétellel, hogy ne követeljék tőle tanítása alapvető igazságainak feladását.”¹¹⁸

Mi volt a valóság? Az újonnan kinevezett főpásztor, Pierre-Marie Gerlier 1937. december 25-i homíliájában kiemelte, hogy a pápa „semmit sem von vissza abból, amit leírt a *Divini Redemptoris* enciklikában”, mivel a két doktrína, a kommunista és a katolikus tanítás között áthidalhatatlan ellentét van [antinomie irréductible], s elképzelhetetlen bármiféle együttműködés, ha az az elvek – akár legkisebb mértékű – egymáshoz igazítását [accommodement des principes] jelentené. Azonban arra hívta a híveket, hogy amilyen elszántsággal szembeszállnak a tévedéssel, ugyanolyan fáradhatatlanul legyenek testvériesek a személyek felé [inlassablement fraternel à l'égard des personnes].¹¹⁹ Zárásként a tettei révén meggyőző keresztény életet állította mintának.¹²⁰

A *Nemzeti Újság* említett írása még szólt a Francia Kommunista Párt arles-i kongresszusáról,¹²¹ melyen a főelőadók (Marcel Cachin, Maurice Thorez) igyekeztek kihasználni e kedvező politikai konstellációt, s „csalogató szirénhangon” engedményeket tettek a katolikusoknak. A könnyen félreérthető¹²² megfogalmazások a „Spanyolországban tör-

¹¹⁶ N. n.: Az egyház nem adhatja fel tanítása alapvető igazságait. *Nemzeti Újság* 1937. december 28. 10.

¹¹⁷ *La Documentation catholique* 20 (1938) 864. sz. Col. 79–83. Megjelent még a *La Vie catholique* 1938. január 1-i számában is.

¹¹⁸ A szerző által kiemelt félmondat szöges ellentétben áll a keresztény tanítással.

¹¹⁹ *La Documentation catholique* 20 (1938) 864. sz. Col. 82.

¹²⁰ Uo. Col. 83.

¹²¹ Az FKP IX. kongresszusa 1937. december 25. és 29. között zajlott Arles-ban: a napirend négy nagy témát tűzött ki, köztük Franciaország aktuális állapotának áttekintését és az egységes munkáspárt kérdését. Ez utóbbit elutasították.

¹²² N. n.: Az egyház nem adhatja fel tanítása alapvető igazságait. *Nemzeti Újság* 1937. december 28. 10. „Cachin szenátor megnyitóbeszédében ismét a katolikusokkal való együttműködésről beszélt. Kijelentette, hogy a kommunisták materialisták ugyan, de a katolikusok nyugodtan tovább hihetnek az Istenben. Egyébként is nem erről van szó, hanem arról, hogy egységes pártot alakítsanak.” Nem derül ki, hogy ki kivel alakít egységes pártot.

téntek” és a kommunisták „egyházzal szembeni liberalizmusának” szarkasztikus említésével fejeződtek be. A napilap másnap professzionális gyorsasággal jelentette meg¹²³ az *Osservatore Romano* főszerkesztőjének, Giuseppe Dalla Torre grófnak a pápai állásfoglalás kommunista interpretációját bíráló, egyúttal XI. Pius szavait tompító cikkének kivonatát.¹²⁴ Az egyik legfontosabb kijelentést helytelenül tették közzé. A vatikáni félhivatalos lap írása egyetlen fő gondolatot fejtegetett: csak a teljes igazságnak van ereje és tekintélye, csak az vezet az üdvösségre. Az egyházat küldetése nem a politika területére hívja, feladata a „lelkek” megmentése, melyet tanítása (ember- és társadalomképe) és szentségi élete biztosít. Dalla Torre tehát egy hangsúlyváltással ismét a probléma doktrinális oldalát ragadta meg. A pasztorális szempontot egy kis bekezdés jelenítette meg. A rövidített magyar verzió itt volt inkorrekt: „A tékozló fiú felé kinyújtott kéz nem jelenti azt, hogy a szülő, vagyis az egyház megalkuszik a tévelygőkkel.”¹²⁵ Az eltévedt [égaré] és a tévelygés [égarement] szavak összekeverése komoly hiba volt, hisz épp elkülönítésük állt a hetek óta tartó különleges teológiai, társadalmi, politikai földrengés epicentrumában. XI. Pius pápa a bolszevista doktrínával átítatott veszélyes tömeg toposza helyett a „két-ségtelen jogos kívánságát” kereső, de utat tévesztett emberre tekintett.¹²⁶

A feszültséggel teli és kivételes időszak egyik indikátora, hogy 1938 elején nem jelenthetett meg Jacques Maritainnek e helyzetet kommentáló írása.¹²⁷ Az egyházi főhatóság ugyanis az értekezés megjelenésének elnapolását javasolta.¹²⁸ Pedig Maritain ellene volt a katolikusok „segéderőként” való alkalmazásának, másképpen szólva a politikai program köré fűzött összefogás-gondolatnak. Azonban elképzelhetőnek tartott – az egyének lelkiismerete, elvei és cselekvési szabadsága tiszteletben tartása, vagyis tényleges pluralizmus megvalósulása esetén – olyan alkalmi közös akciókat [rencontre], melyek pontosan meghatározott társadalmi ügyet szolgálnak. Valószínűsíthetően a kiválasztott s analizált piusi szövegrész kényes mivolta¹²⁹ volt az eltanácsolás oka, holott a filozófus elsőként vette észre s fogalmazta meg a pápa mondataiban rejlő másik újdonságot: az interperszonális kapcsolatok maradóan társadalomépítő jellegét.

A kezdődő Szent István-év és a budapesti 34. Eucharisztikus Világkongresszus előkészületi munkái miatt a magyar katolikus napisajtó a témát hamarosan levette a napirend-

¹²³ N. n.: Az egyház nem alkuszik a tévelygőkkel. *Nemzeti Újság* 1937. december 29. 10.

¹²⁴ A cikk 1937. december 29-én jelent meg. Címe: „Parola di Padre, fermezza di Pastore”. Továbbá: Un article de l’ „Osservatore Romano”. *La Documentation catholique* 20 (1938) 864. sz. Col. 85–87.

¹²⁵ Dalla Torre e később sokszor hivatkozott mondattal arra utalt, hogy „az irgalmas Atya eltévedt gyermek [enfant prodigue/égaré] felé nyújtott keze nem jelent együttműködést az eltévelyedés [égarement] okozójával”, vagyis a doktrínával.

¹²⁶ Verdier bíboros 1937. évi karácsonyi üzenetében: „Mi, keresztények segíteni [akarjuk] a munkást, követelni összes jogait, és előkészíteni az igazságosság és szeretet szellemében minden ember elkövetkezendő kibékülését.” *Korunk Szava* 8 (1938) 45.

¹²⁷ Jacques Maritain: A propos de la main tendue. In: *Jacques et Raissa Maritain: Oeuvres complètes*. I–XVII. Fribourg–Paris, 1999. XVI. 947–957.

¹²⁸ A Párizs érseke által is jóváhagyott összegzést a laikusok szerkesztette *Temps présent* folyóirat publikálta volna. Az írás sokban emlékeztet Gaston Fessard munkájára.

¹²⁹ A *La Croix*-ban közölt beszéd egyik szakaszáról van szó. Lásd Merklen: *Esprit de réalisme apostolique*, *La Croix* 1937. december 16. 2.

ről, de a francia belpolitikai események követésével nem hagyott fel. A *Korunk Szava* folyóirat viszont 1938. január 15-én, teljes terjedelemben, néhol eltérő fordításban közölte Verdier bíboros üzenetét. A „reformkatolikusok” köre – Georges Pernot elemzéseinek¹³⁰ hála –, ha nem is teljesen elfogulatlanul, de nagyobb objektivitással tudta értékelni a történéseket. 1938 első felében Párizs érseke többször is szerepelt a magyar periodika hátsólapjain: a kisebb híradásokon kívül legutolsó könyvének terjedelmes bemutatása s egy vele készített interjú a kiemelt figyelem jele volt.¹³¹

A magyar szociáldemokraták folyóirata 1938. január első napjaiban Rónai Zoltán értelmezését elfogadva tudósított a decemberi eseményekről.¹³² A glossza párhuzamosan vizsgálta a kommunisták és szocialisták, illetve a kommunisták és katolikusok viszonyát. Mindkettő háttérben a „dimitrovi politika” érvényesülését fedezte fel, vagyis a ’hazafiság’, a ’demokrácia’ új hívószavai mellett az FKP Moszkva iránti abszolút hűségét. Szerinte ez utóbbi miatt szakadtak meg a két munkáspárt „organikus egységéről” szóló tárgyalások,¹³³ de a katolikusok felé nyújtott kézen is érződik „a központi utasítás szaga”. Amikor a főpapok reakciójáról ír, Rónai nem észleli a fordulat lehetőségét, a nyilatkozatokban lévő karakteres lelkipásztori attitűdöt. Nyilván nem követte/követhette a francia katolikus glóbusz rengéshullámain. Úgy gondolta, hogy a németországi állapotok következtében a Vatikán „ügyes diplomáciai szimattal kihasznál minden mozzanatot, amely a demokráciákban alkalmas az egyház presztízsének növelésére”. A jelen katolicizmusát taglalván, mint Mónus cikkeiben, nála is felfedezhető egyfajta – a kommentárt meghatározó – csalódottság.

A *Szocializmus* olvasótáborá számára majd az 1938 tavaszától Párizsban élő Fejtő Ferenc fog ettől eltérő, pozitív képet festeni. A szerző – az Anschluss után – a *Sept* folyóirat utódjaként megjelenő *Temps présent* egyik számát bemutatván „a Párizs érseke támogatata baloldali vagy demokratikus politikai katolicizmust” méltatta.¹³⁴

Mérgezett gyógyszer

René d’Ouinice, a jezsuita folyóirat, az *Études* főszerkesztője 1938. január végén nagyszerű áttekintést készített a sajátos francia társadalmi és politikai tapasztalatokról.¹³⁵ Összegzése kaput nyitott a jövőnek. A „mindent átjáró rendezetlenség” évtizedében a „kinyújtott kéz” kommunista politikájában/taktikájában kulmináló s a katolicizmus egészét megmozgató kényelmetlen kérdést, a népfretpártok győzelme által eklatánsan felszínre került szociális problémát kihívásnak tekintette. Olyan lehetőségnek, mely szembesít a keresz-

¹³⁰ Georges Pernot: A francia katolicizmus és az új rendszer. *Korunk Szava* 7 (1937) 195–197.; Az új francia társadalompolitika. *Korunk Szava* 7 (1937) 675–677.

¹³¹ N. n.: Az egyház és a modern világ. Verdier bíboros könyve. *Korunk Szava* 8 (1938) 111–113.; N. n.: Beszélgetés Verdier bíborossal. *Korunk Szava* 8 (1938) 367.

¹³² Historicus: Kommunisták és katolikusok. *Szocializmus* 28 (1938) 48–49.

¹³³ Rónai megjegyzi, hogy a kommunisták a sztálini rezsim semminemű kritikáját nem tűrik.

¹³⁴ Fejtő Ferenc: Vallásszabadság és totális állam. *Szocializmus* 28 (1938) 389–390.

¹³⁵ René d’Ouinice: Ce que le Pape dit à l’Église. Épiglogue à „la main tendue”. *Études* 75 (1938) 234. 358–374.

tény mivolt követelményeivel [exigences de la condition chrétienne]. Nem volt kérdés, hogy a szisztematikus gazdasági és társadalmi doktrínával rendelkező kommunizmus összeegyeztethetetlen a pápai enciklikák révén tekintélyre szert tett keresztény társadalomelmélettel és politikai tanítással. Azonban d'Ouince a „leegyszerűsítő gondolkodásra hajlamos híveket” [les croyants au sens chrétiens moins affiné] arra buzdította, hogy – követvén a tanítóhivatal megnyilatkozásait, melyekben mindig fellelhető a téma kiegyensúlyozott tárgyalása – szakadjanak el a problémák egyoldalú megközelítésétől. Szerinte az egyik meddő magatartás az a „gyanakvással tűzdelt ortodoxia, mely elutasítja magától az őszintén jóakaró kezdeményezéseket”, a másik véglét az a hozzáállás, mely a „felebaráti szeretet félreértelmezése miatt a katolikus tanítás egy részének föladását” vonja maga után.¹³⁶

A jezsuita újságíró, miután rekapitulálta a kommunistákkal közös cselekvés gyakorlati feltételeit,¹³⁷ kifejezően mutatott rá egy veszedelmes tényre: a Francia Kommunista Párt taktikája „mérgezett gyógyszer”. Veszélyessége abban áll, hogy kihasználja a nyomorgók és kisemmizettek ösztönös vonzódását az egyház iránt, melynek alaphivatása, hogy „különleges szeretettel, szent részlehhajlással” forduljon a szegények felé. D'Ouince szerint úgy lehet a „halálos műveletet” kivédeni, ha a katolikusokban teljesen tudatosul az az ideál, mely sok bolsevista mozgórugója, s a szociális kérdést, „a társadalmi betegséget” másképp, megújult gondolkodásmóddal kezelik.

Az egyház feladata, hogy tagjait a „földi város” folyamatos átalakítására, aktív jobbítására ösztönözze,¹³⁸ ehhez pedig fel kell adni a régi, „bénító” beállítódást, mely egyfajta „bizalmatlanság az ember(i) iránt”, s amely kizárólag „kiábrándult szkepticizmussal tekint a haladás ideájára”.¹³⁹

Saját korában elhelyezve előremutató, szokatlan e gondolatsor! A pasztorális dimenzió elevenebb jelenléte új vonásként könyvelhető el. A hit közvetítette „igazság” és a „katolikus érdekek” képviseléséhez ettől az időtől, vagyis az 1930-as évek elejétől kezdett arányosan társulni a személy – sőt, a másik táborban lévő egyén – (fel)értékelése.¹⁴⁰ Egy rendkívül polarizált közegben e tény nem elhanyagolható. Emlékezetes és megrázó példa Liénart érsek Roger Salengro belügyminiszter halála után kiadott közleménye 1936 novemberében.¹⁴¹ A tanulmányban említett „reform”-folyóiratok publicistái, szakértői e hangsúly-kiegyenlítő munkásai voltak.

¹³⁶ René d'Ouince: Ce que le Pape dit à l'Église. Épilogue à „la main tendue”. *Études* 75 (1938) 234. 369.

¹³⁷ Példákkal alátámasztott distinkciót tesz az egyszerű, hétköznapi célt szolgáló, a közjót segítő akció [action humaine] és a kifejezetten a kommunizmus ügyét előrevivő akció [action partisane] között. Az előbbi esetben lehetséges az együttműködés, az utóbbi kapcsán pedig nem megengedhető. A Fessard javasolta józan megszorításokra is emlékeztet: csak szervezeti keretek között, s nem egyénileg szabad felvállalni a cselekvést.

¹³⁸ René d'Ouince: Ce que le Pape dit à l'Église. Épilogue à „la main tendue”. *Études* 75 (1938) 234. 370.

¹³⁹ Uo. 374.

¹⁴⁰ E jelenséghez sorolom a laikusok egyházon belüli szerepének változását.

¹⁴¹ A szocialista – és szabadkőműves páholytag – Roger Salengro (1890–1936) 1925-től haláláig Lille város polgármestere volt. Achille Liénart (1884–1973), aki a szociális kérdést pasztorációs munkája középpontjának tekintette, 1928-ban kapott püspöki kinevezést e munkáscentrumba. A belügyminiszter öngyilkosságát

XI. Pius 1937. decemberi direktívái – az egyetemes egyház szintjén – fordulópontot jeleztek: egyrészt a tévedés [erreur] és a tévelygő [égaré] – a doktrinális és a pasztorális oldal – elkülönítését a legmagasabb fórum fogalmazta meg, másrészt a munkáskérdés (és annak megoldása) a lehető legnyomatékosabban jelent meg, harmadrészt a paradox helyzet, Maurice Thorez kitartó összefogás-ajánlata egy olyan elméleti reflexiót váltott ki, mely a dialógus kultúrája megteremtésének egyik első lépcsője volt. Alig láthatóan, de a folyamat elkezdődött.

Akkor, amikor – nem intézményi jellege, hanem az intézményesség jelensége¹⁴² miatt – a statikus és markánsan hierarchikus katolikus egyház a 19. század végi védekező, elzárkózó pozícióból kilépve – részben mozgalmi, részben keresztény értékrendet valló politikai csoportosulásai, részben a Tanítóhivatal megnyilatkozásai révén – ismét történelemformáló tényezővé kezdett válni, végkövetkeztetésében az identitásához való visszatérés mozdította ki „megkényelmesedett” jellegéből. Saját ideálja dinamizálta, melyet a kommunizmusról zajló vita plasztikusan hozott felszínre. Meg kellett védenie társadalmi tanítását, mely a keresztény emberképen alapult: az „Istennel-lévő-ember”¹⁴³ nem csupán transzcendens célja felé tart, hanem „itt-és-most” igyekszik megjeleníteni a jövőt, s mivel nem csupán egyén, hanem társas lény is, fontos neki a személyek közösségeként felfogott társadalom java, jóléte és békéje. A katolikus tehát, akinek „bele kell testesítenie a jót” közegébe, minden konfrontálódás mellett ügyel a társadalmi harmóniára is.

Ez az életszerű és életszerető magatartás – mely nem a katolikus tömegek, hanem egy kis csoport jellemzője volt – szorosan összefonódott az „individualisztikus gazdasági rendszer” kritikájával.¹⁴⁴

A „szociális kérdés” megoldását a hangsúlyozottan nem forradalmi, hangsúlyozottan diktatúraellenes és hangsúlyozottan reformista marxista pártok, a francia szocialista párt (SFIO) és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) teoretikusai is keresték. A két világháború között a polgári demokrácia védelmét tartották szem előtt, pártprogramjaik távoli célkitűzésként szóltak a „szocialista társadalmi rendről”. A munkásosztály helyzete kézzelfogható javításának vágya egy erősen marxista retorikával párosult. Míg Franciaországban a szocialisták e korszakban a választások során a szavazatok 18-20 százalékát nyerték el, s a belpolitikai életben nem lehetett nem számolni velük, addig hazánkban az

követően, melyet a szélsőjobboldal lejáratos cikksorozata váltott ki, az érsek személyes hangú kommunikációban emlékeztetett a politika helyes céljaira és eszközeire, egyúttal elutasította az ideológiai elvakultságot.

¹⁴² Hantos-Varga Márta: Demokratikus társadalom (szervezés) és a katolikus egyház. Szemléletmódosulás az 1940-es években: lehetőségek és korlátok. In: *Az egyház társadalma – a társadalom egyháza*. Szerk. Bánkuti Gábor. Pécs, 2015. 21–40.

¹⁴³ Gaston Fessard említi e két kifejezést fentebb idézett tanulmányában: „Isten-nélküli-ember” [l’homme-sans-Dieu], „Istennel-lévő-ember” [l’homme-avec-Dieu].

¹⁴⁴ A magyar reformkatolikusok a szociális enciklikák népszerűsítői, sőt megismertetői voltak. „Azt a kapitalizmust, mely nem jelent egyebet, mint tőkegazdálkodást, megtarthatjuk, sőt egyelőre meg is kell tartanunk, mert a jelenlegi gazdasági berendezkedésben tőke nélkül munka sincs. [...] Azonban a liberális kapitalizmust nem lehet és nem is szabad fenntartanunk. Ez a gazdasági rendszer ellentétben áll a keresztény világfelfogással és társadalmi szolidaritással. Szelleme kereszténytelen, pogány.” Csávossy Elemér SJ: *Az új gazdasági rend*. Kalocsa, 1932. 3. A *Korunk Szava* 2 (1932) nyári számaiban közölte a könyv fejezeteit.

1930-as években graduálisan csökkent az MSZDP-re leadott voksok százalékaránya: 11 százalékról (1931) előbb 7 százalékra (1935), majd 3,5 százalékra (1939). Ennél jelentősegteljesebb, hogy a politikai elit vélekedése a pártról és a mozgalomról inkább negatív volt, mint elfogadó. Működésük kényszeredett elismerésétől a lekezelő elutasításig terjedtek a reakciók.¹⁴⁵ De mind a francia szocialista, mind a magyar szociáldemokrata pártra rávetült a „kommunizmus árnya”. Az SFIO 1934 nyarán akcióegységre lépett a kommunista párttal, Magyarországon ilyen eshetőség gyakorlati és elvi okokból is elképzelhetetlen volt. A jobboldali körök/ligák/pártok vagy az egyszerű jobboldali, részben katolikus szavazók nem tettek különbséget a két marxista irányzat között. A konfúziót, e meggyőződés rögzülését – a sajtó pontatlan, ellenséges kommentárjain túl – elősegítette, hogy a szocialista munkatervek a szekularizáció laicizmusra jellemző jegyeit mutatták. Az iskolakerdés és oktatásügy a katolikusok számára érzékeny pont maradt. Hazánkban ehhez járult a nyugat-európaítól elütő birtokstruktúra átalakítása körüli vita is.

Amikor a politikai, gazdasági, szellemi, morális krízis súlyát felmérve innovatív javaslatként merült fel szocialisták/baloldaliak és katolikusok együttműködésének gondolata, akkor a kezdeményezők – e dolgozatban Fejtő Ferenc – elsőként a katolikus egyházat szólították meg, amely azonban társadalmi és politikai tanításában pusztán támpontokat ad. Az elvek mindenkori adaptálása a keresztény (szellemű) politika feladata. A baloldali indítványok egyfelől az egyház küldetésére, másfelől az eszmék képviseletére kérdeztek rá. Adott volt a lehetőség, hogy egyes csoportok között – a társadalom java érdekében – párbeszéd induljon el. Politikai és pszichológiai okokból, tudatlanságból és félelemből, melyet a sajtó következetesen táplált, az indítványok mégis kudarcra ítéltettek.

¹⁴⁵ Az 1939–1941 között Madridban nagykövetségként tevékenykedő hajdani vezérőrnagy, Andorka Rudolf naplója e tekintetben is tanulságos olvasmány. Lásd *A madridi követségtől Mauthausenig*. Andorka Rudolf naplója. Szerk. Lőrincz Zsuzsa. Bp., 1978.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: 224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznaponként 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: 06 30 203 1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

